

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Хорошко Вікторія Віталіївна

**ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В
УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Спеціальність: 013 Початкова освіта
Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Н. М. Павлуценко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ В. В. Хорошко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	6
1.1. Структура гендерної культури сучасного суспільства	6
1.2. Педагогічний досвід проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур	17
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	26
2.1 Характеристика педагогічних умов формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку	26
2.2. Критерії, рівні та констатувальна діагностика сформованості гендерної культури дітей молодшого шкільного віку	34
2.3. Методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов з формування гендерної культури учнів початкових класів	46
Висновки до розділу 2.....	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність теми. Ідеї гендерних досліджень знаменують сьогодні новий підхід і нове бачення світових перетворень, оскільки без них неможливо утвердити свободу, справедливість і соціальний прогрес. Тому творення нового українського суспільства на принципах справедливості й демократії можливе на засадах врахування концепції гендерного підходу щодо місця і ролі особистості жінки і чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, можливостях і відповідальності. Адже Концепція Нової української школи доводить, що потрібна докорінна реформа, що зупинить негативні тенденції, перетворить українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України. Виконання взятих зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка і жінки, національних традицій їх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури.

Ідеї формування гендерної рівності дітей і дотримання неупередженого ставлення до особи незалежно від статі, досить слабо висвітлені в теорії педагогіки початкової школи, в якій і в наступний час продовжують домінувати настанови андроцентричної та патріархальної культури щодо диференціації професій в залежності від біологічних відмінностей людини на суто «чоловічі» і «жіночі», природності обмеженого доступу жінок до економічних, політичних і освітніх ресурсів. У переважній більшості закладів освіти ідеї гуманітаризації й гуманізації через інтеграцію гендерного підходу у освітній процес не здобули відповідного практичного втілення, оскільки в них не відбулося системного введення спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики у навчальні плани, які висвітлюють закономірності розвитку гендерованого суспільства та особливості змінених відносин між жінками і чоловіками у всіх сферах сучасного суспільного життя. Традиційним, глибоко вкоріненим у свідомості учнів освітніх закладів

залишається застарілий гендерний стереотип, за яким навіть працююча освічена жінка, нерідко зневажає власні прагнення до самореалізації та професійного успіху, відмовляючись від реальних кар'єрних можливостей, що засвідчує готовність жінок беззаперечно поступатися і місцем на ринку праці, і місцем на кар'єрному щаблі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно, впродовж останнього часу в Україні значно активізувалась наукова думка й діяльність, спрямовані на гендерні перетворення, зокрема й у системі початкової освіти. Цьому сприяли проведені наукові дослідження з проблем: теорії та методології гендеру (О. Вороніна, І. Жеребкіна, О. Луценко, Н. Самойленко, Г. Тьомкіна та ін.); упровадження принципів гендерної рівності й демократії у сферу освітнього простору сучасної школи (В. Агеєв, Т. Говорун, І. Кльоціна О. Листопад та ін.); гендерної психології та педагогіки (С. Віхор, О. Кікінежді, В.Кравець та ін.); інтеграції гендерного підходу у систему початкової освіти (Л. Вовк, І. Іванова, Г. Лянна, Н. Павлущенко, О. Цокур та ін.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

Завдання дослідження:

1. На основі психолого-педагогічної літератури з'ясувати сутність і структуру феномена «гендерна культура» сучасного суспільства.
2. Схарактеризувати педагогічний досвід проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур.
3. Здійснити критеріально-рівневе оцінювання та констатувальну діагностику сформованості гендерної культури молодших школярів.
4. Розробити методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов з формування гендерної культури учнів початкових класів.

Об'єкт дослідження – гендерна культура молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

Матеріали та методи дослідження. Теоретичні: системно-структурний аналіз, порівняння, узагальнення; *емпіричні:* анкетування й інтерв'ювання; бесіда і тестування; спостереження; педагогічний експеримент; *статистичні:* математична обробка здобутих експериментальних показників.

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що:

вперше визначено педагогічні умови формування гендерної культури в учнів початкових класів в умовах Нової української школи (гуманітаризація підготовки шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін; педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства; проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур);

удосконалено зміст сутності і структури гендерної культури молодшого школяра як невіддільного складника демократичного світогляду;

дістало подальший розвиток положення про теоретико-методологічні засади гендерної культури як важливої складової в організації освітнього процесу закладів загальної середньої освіти в умовах Нової української школи.

Практичне значення одержаних результатів може бути використано в практичній діяльності педагогів ЗЗСО, при підготовці здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта ОР Магістр.

Апробація результатів та публікації. Основні положення і результати магістерського дослідження обговорено на 2-х Всеукраїнських науково-практичних конференціях для студентів та молодих науковців: «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій» (листопад 2019 р., м. Суми) та «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (квітень 2020 р., м. Суми). Загальна кількість публікацій з теми дослідження – 2.

Структура та обсяг роботи. Магістерська містить 2 розділи, 2 додатки; 3 таблиці; загальний обсяг роботи – 70 сторінок; використаних джерел 59 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1. Структура гендерної культури сучасного суспільства

Результати теоретичного аналізу відповідної наукової літератури, засвідчили, що поняття гендерної культури здебільшого використовується дослідниками в контексті вирішення проблем демократизації й гуманізації українського суспільства загалом і початкової освіти зокрема, які стосуються створення рівних можливостей для всебічної самореалізації жіночої і чоловічої особистості у суспільній, професійній, освітній і сімейній сферах. При цьому вони єдині у думці, що наявний в Україні дисбаланс представництва чоловіків і жінок у професійній педагогічній діяльності, збільшення різниці тривалості життя чоловіків і жінок, подвійна зайнятість жінок, подвійні моральні стандарти свідчать про існування певних перешкод на шляху формування гендерної культури членів нашого суспільства. Причинами цього визнаються застарілі гендерні стереотипи на місце і роль статей у всіх сферах суспільного буття, що продовжують панувати як у масовій, так і особливо у професійній педагогічній свідомості людей, спрямовуючи випускників загальноосвітніх навчальних закладів на дотримання вже застарілих норм, цінностей і стандартів поведінки, оскільки вони не відповідають сучасному розвитку продуктивних сил і міжстатевому розподілу на ринку праці.

Тісно пов'язуючи ідею формування гендерної культури дітей з важливістю усвідомлення ними сутності гендерної рівності в умовах Нової української школи, дослідники вказують на необхідність реалізації двох етапів цього спеціально організованого процесу у початковій школі: теоретичного (що

передбачає засвоєння гендерних знань з урахуванням профілю школи) й практичного (що сприяє набуттю досвіду демократичних відносин у житті учнів за рахунок їх участі у тренінгах, проектах, круглих столах з гендерної тематики). При цьому автори вказують на те, що ефект в організації процесу формування гендерної культури учнів слід убачати в тому, що:

- взаємодія між учнями і вчителями засновуватиметься на принципах партнерства, толерантності та відкритості;

- створювані правила і моделі поведінки, образ мислення учнів відповідатимуть демократичній культурі правового громадянського суспільства, що в майбутньому зможе гарантувати успіх в обраній фаховій діяльності;

- у школярів буде створюватися модель поведінки, засобами якої кожен з них зможе себе захистити підвищенням конкурентоспроможності свого «Я», усвідомленням ресурсів і потенційних можливостей власного особистісного й професійного потенціалу [49, с. 37].

Звертаючи увагу на те, що проблема виховання гендерної культури у школярів набуває особливого звучання в контексті державної гендерної політики в Україні, що викликано новими трансформаційними процесами як у світовій спільноті, так і в нашій державі, О. Кікінежді визначає гендерну культуру як знання соціально-психологічних механізмів становлення особистості жінки та чоловіка як рівних соціальних істот. Для формування гендерної культури учнів, автор вважає доцільним введення гендерної складової у навчально-виховний процес початкової школи, викладання якого доцільно здійснювати шляхом проблемного викладу матеріалу та впровадження активних методів навчання (евристичні бесіди, міні-дискусії, тренінгові вправи) [25]. Натомість автор не конкретизує питань щодо складових гендерної культури учнів, її функціонального механізму й методики діагностики.

На думку Л. Кобелянської для формування гендерної культури учнів особливо важливим є впровадження технології стійкого отримання школярами

гендерних знань, поряд із їх просвітництвом в позаурочний час. Серед найбільш актуальних завдань на цьому шляху автори виділяють такі: формування у дітей схильності до відмовлення від традиційних статево-рольових стереотипів; набуття дітьми здатності до корекції власних гендерних настанов задля підвищення ролі жінок в науці, виробництві й суспільному житті як фактору досягнення гендерної рівності в економічних, соціальних та політичних процесах [29].

Розглядаючи гендерну культуру як окреме соціальне явище в умовах Нової української школи та цілісний процес, спрямований на формування сучасного гуманітарного мислення, оволодіння гуманітарними знаннями, поглядами, переконаннями, ідеалами, вчені вважають її показником ступеню розвитку суспільства, а також мірою соціальної зрілості окремої особистості. Набуття школярами ознак гендерної культури, на думку дослідниці, сприятиме формуванню свідомого ставлення до свого місця в житті й актуалізації потреб до особистісного саморозвитку; усвідомленню кращих, тобто гуманістичних людських цінностей; розвитку духовних потреб; відповідального ставлення до майбутньої професії, усвідомлення її ролі в житті суспільства; вихованню в собі активних, соціально відповідальних громадян, які усвідомлюють себе членами суспільства; формуванню цілісної й адекватної уяви про світ, здатності осмислювати хід подій, висловлювати думки, погляди, переконання тощо [6; 7; 8].

Аналізуючи реальний стан організації освітнього процесу у початковій школі Т. Говорун, О. Кікінежді, акцентують увагу на тому, що традиційні гендерні стереотипи, які домінують в ній, відображаючи гендерну культуру суспільства, виконують низку функцій – пояснювальну, ретраслянційну, регулятивну й виправдувальну. Причому, спрямованість регулятивної функції застарілих гендерних стереотипів полягає у спрямуванні мислення учнів на здобуття «чоловічих» чи «жіночих» професій через асиметрію їхньої гендерної соціалізації. Як результат, завдяки дії регулятивної функції гендерних стереотипів впроваджується гендерна нерівність у вигляді зосередження уваги

на діяльності чоловіків та ігноруванні життєвого досвіду жінок, їх ролі в суспільстві, пропаганді їх слабкості, залежності та акцентуванні на силі, рішучості, агресивності чоловіків. Пояснювальна функція застарілих гендерних стереотипів полягає у формуванні настанов щодо поведінки статей, через що у реальній практиці вищої професійної школи і в наступний час продовжує домінувати патріархальна ідеологія, наслідком дії якої є твердження, що освіта важлива саме для чоловічої, а не для жіночої особистості. Дія ретрансляційної функції застарілих гендерних стереотипів, для яких головною є настанова, що жінка для самореалізації обов'язково повинна мати дітей, сприяла тому, що школа, як і інші соціальні інститути, акцентують увагу на сексуальності й материнстві жіночої особистості, применшуючи значення її інших соціальних ролей, створюючи внутрішні конфлікти, які отримали назву «страх успіху», «конфлікт жінки, яка працює». Через це «біологічна здатність вважається соціальним призначенням і шляхом соціальної самореалізації, що може означати усвідомлення й прийняття практичної недоступності інших наявних у суспільстві шляхів утілення закладеного в кожній людині». Як логічний наслідок, виправдовувальна функція застарілих гендерних стереотипів мотивує не тільки некоректну поведінку учнів навчальних закладів, але й їхні необґрунтовані дії в плані стратегій власної життєдіяльності і подальшого кар'єрного зросту [13; 25].

Зазначимо, що необхідність формування гендерної культури учнів закладів початкової освіти доводиться у працях низки дослідників (К. Дзюбак, І. Нікітіна, М. Кімел та ін.), які пов'язують цей процес в умовах Нової української школи із:

- трансформацією традиційної організації початкової освіти у напрямку її демократизації та гуманізації, відновлення цінностей демократичного суспільства з огляду на пріоритет особистісного над державним;
- подоланням проявів сексизму у навчально-виховному процесі задля забезпечення вільного розвитку особистості в системі початкової освіти;

- засвоєнням майбутніми громадянами збалансованих моделей гендерних відносин і гендерних цінностей – гендерної чутливості до проявів унікальності і неповторності іншої особистості, толерантності шляхом знайомства учнів з основами теорії гендера через використання інформаційних технологій і світових інтернет-ресурсів;

- проведенням гендерного аналізу змісту початкової освіти, зокрема навчальних програм і підручників, з метою викорінення біодетерміністських упереджень щодо сутності «жіночого» і «чоловічого»;

- розвитком егалітарної свідомості особистості у системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах шляхом відмови від застиглої ідентичності у освітньому процесі, створення альтернативних цінностей та форм культурного життя [32].

Узагальнення думок і пропозицій науковців дає підстави вважати, що формування гендерної культури учнів правомірно й доцільно здійснювати у чотирьох формах через:

- навчальний предмет, зокрема шляхом впровадження у традиційні гуманітарні дисципліни авторських модулів з гендерної тематики;

- міжпредметну форму діяльності учнів у межах освітнього простору;

- актуалізацію науково-дослідницької і позакласної виховної роботи (участь учнів у літніх гендерних школах; дистанційне навчання при гендерних центрах і т. ін.);

- організація дозвілля і учнівського життя за принципами гендерної рівності тощо.

Підводячи попередні підсумки, стає очевидним, що, по-перше, вплив ідей гендерних досліджень на виховання школярів, до сьогодні є недостатньо дослідженим процесом, залишаючись предметом постійних дискусій. Тому традиційна система підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів, досить слабо відбиваючи ті об'єктивні зміни, які відбуваються в суспільстві, здебільшого не передбачає цілеспрямованої організації їхнього гендерного виховання й освіти, що засвідчує про те, що в них гендерна культура

формується стихійно; по-друге, в інтеграції гендерного підходу у середні заклади освіти загалом, і початкової освіти зокрема, відбувається за самодіяльною стратегією («знизу вгору»), тобто за ініціативою окремих вчителів, а не адміністрації, через що гендерна концепція й до сьогодні ще недостатньо висвітлена у навчально-виховному процесі початкової школи, де більшість науково-педагогічних працівників незнайома з гендерними дослідженнями, не володіє гендерною термінологією й методикою викладання дисциплін з гендерної проблематики, яка має особливу специфіку. Через це початкова школа, в якій накопичено значно меншого досвіду щодо інтеграції гендерного підходу, ніж у середній і вищій педагогічній школі (про що засвідчують результати досліджень С. Вихор, О. Кікінежді, О. Цокур та ін.), продовжує відтворювати застарілі гендерні стереотипи у навчально-виховному процесі, що відповідає традиціям не гендерної, а патріархальної культури, оскільки переважна більшість досліджень гуманітарних наук так і залишаються андроцентричними і здійснюються з позицій чоловічого домінування в суспільстві; по-третє, незважаючи на те, що молодший шкільний вік є сприятливим періодом для формування гендерної культури, школа як відповідний інститут соціалізації не лише не володіє чіткою концепцією гендерного виховання й освіти учнів, а неявно впроваджує у свідомість жіночої і чоловічої особистості ідею про її «природне» призначення, зокрема про «природне» призначення жінок, професійну неповноцінність і соціальну обмеженість їх ролей.

Як бачимо, означене вище переконливо засвідчує, що незважаючи на те, що термін «гендерна культура» все частіше використовується у науковій і методичній літературі, до сьогодні відсутня концепція дослідження сутності і структури даного феномена, а також концепція його формування в школярів. Тому, враховуючи об'єктивність існування цієї прогалини в теорії педагогіки початкової школи, ми звернулися до аналізу наукових праць, які висвітлювали специфіку розвитку особистості періоду дитинства. Для цього нам насамперед було необхідно уточнити ряд питань, що стосуються особливостей становлення

її гендерної ідентичності з урахуванням досягнень нової конкретної галузі сучасного наукового знання – гендерології (у тому числі гендерної психології й педагогіки) і специфіки даного віку, описаної в рамках теорії вікової й педагогічної психології. Необхідність цього визначається тим, що саме процес становлення гендерної ідентичності дітей молодшого шкільного віку, з нашого глибокого переконання, є тією основною детермінантою, що обумовлює необхідність формування в них відповідної – гендерної культури.

Докладно описуючи і аналізуючи механізми формування самосвідомості дівчаток і хлопчиків, Е. Еріксон вказує на те, що якщо в позитивному варіанті в них з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, то в негативному варіанті виникає дифузійне, розпливчате «Я», статево-рольова й особистісна невизначеність, почуття ізоляції й самотності. Внаслідок розвитку статевої самосвідомості діти навчаються розумінню різниці між хлопчиками й дівчатками, чоловіками й жінками, що істотно впливає як на їхнє самосприйняття й сприйняття інших людей, так і на їх статево-рольову поведінку і взаємини з іншими дівчатками і хлопчиками, жінками й чоловіками [20].

Як закономірний наслідок, підкреслюють Т. Говорун, В. Кравець та ін., у процесі статево-рольової соціалізації дівчатка і хлопчики початкових класів, знаходячи новий статус учениця/учень, освоюють своє місце в системі соціальних відносин у процесі учнівської взаємодії, осмислюють свою гендерну ідентичність, усвідомлюють відмінні риси своєї жіночої/чоловічої індивідуальності, переосмислюють значення самототожності, цілісності гендерної ідентичності, різних якостей, настанов і статево-рольової поведінки, котрі, на думку учнівського співтовариства й вимог, які пред'являє сучасне суспільство, є припустимі для дівчаток і хлопчиків, чоловіків і жінок [13; 35].

Як бачимо, інтенсивний розвиток особливої – статевої самосвідомості є центральним психічним процесом перехідного періоду від дошкільного дитинства до життя в школі, що є центром інтелектуального компонента гендерної ідентичності дівчаток і хлопчиків періоду шкільного дитинства. Його

розвиток пов'язаний не стільки з розумовим розвитком дітей, як підкреслюють зарубіжні автори, оскільки когнітивні передумови створені раніше, скільки з появою в них нових питань про себе, свою маскуліність / фемінність і нових контекстів і кутів зору, під якими вони розглядають себе, представників своєї й протилежної статі [58].

Фактором становлення гендерної ідентичності дівчаток і хлопчиків періоду шкільного дитинства, як відзначають відомі психологи і педагоги [19; 30; 31] є спілкування взагалі і взаємодія з однолітками, зокрема. З цієї причини ефективність становлення їх гендерної ідентичності залежить від того, наскільки задовільна взаємодія між дорослими і хлопчиком/дівчинкою, що створюють у них відчуття безпеки, надійності, любові. За допомогою взаємодії дорослих, що заслуговують довіри як представники ієрархії ролей різних поколінь, діти здійснюють усвідомлений добір вибіркової відмови від дитячих гендерних ідентифікацій і їхнього об'єднання в нову конфігурацію маскуліності / фемінності, що припускає яким / якою повинні стати хлопчик / дівчинка.

Вирішальне значення в період шкільного дитинства надається динаміці «внутрішньої позиції» особистості, що формується. У цьому зв'язку автор акцентує увагу на розвитку мотиваційної сфери особистості, тобто визначенні дівчатками і хлопчиками свого місця в житті на основі формування світогляду і його впливу на їхню пізнавальну діяльність і статеву самосвідомість. При цьому «внутрішня позиція» складається з того, як дитина на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей і наявних обмежень відповідають об'єктивному стану, який статус вони займають у житті в цей час і яке положення в майбутньому вони хочуть займати. Саме ця внутрішня позиція зумовлює певну структуру їхнього ставлення до дійсності, до тих, хто їх оточує, й до самих себе, оскільки через неї «в кожний даний момент переломлюються впливи, що йдуть від навколишнього середовища» [58; 59].

Як наслідок, ці ідеї лягли в основу виділення другого – ціннісно-змістового компонента гендерної ідентичності дітей. Останній забезпечує

розуміння ними особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності за допомогою самоприйняття й позитивного ставлення до маскулінності / фемінності інших як системоутворюючої складової гендерної ідентичності хлопчиків / дівчаток періоду шкільного дитинства. Крім того, через те, що досить важливо бути прийнятими, визнаними, схвалюваними, з одного боку, а з іншого, – необхідно прислухатися до власного «Я», ціннісно-змістовий компонент гендерної ідентичності дозволяє учням привести у відповідність соціальні вимоги суспільства, цінності родини, соціальних інститутів, групи однолітків зі своїми власними індивідуальними уявленнями про маскулінність / фемінність.

Відзначимо, що суспільство і Нова українська школа, зокрема, підтримує становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток у тому розумінні, що дає їм можливість орієнтуватися в напрямку «життєвого» плану з їхньою ієрархією ролей, що пропонуються для засвоєння дівчатками і хлопчиками молодшого шкільного віку. Соціальні інститути: родина, виховні організації освіти забезпечують спілкування, у процесі якого діти здійснюють пробну гендерну ідентифікацію і в результаті безлічі успішних пробних ідентифікацій починають відповідати очікуванням із приводу того, що означає бути дівчинкою/хлопчиком. Цінності маскулінності / фемінності закріплюються ними в міру того, як вони крок за кроком перевіряються в їхньому особистісному досвіді, стають стійкими потребами подолання шляху від самототожності до цілісності, унікальності жіночої/чоловічої індивідуальності, формуючи ціннісно-змістовий компонент гендерної ідентичності дітей.

Поведінковий компонент гендерної ідентичності учнів вказує на необхідність врахування її позитивної й негативної спрямованості відповідно до їхньої біологічної статі. Наявність у деяких учнів негативної гендерної ідентичності, що формується у зв'язку зі складною історією їхнього дитинства, яка обмежує можливості дітей відносно зміни гендерної ідентичності через накопичені стереотипи, закріплені комплекси, припускає, згідно тверджень гендерологів [25; 37; 43], стратегічне педагогічне проектування поведінкового

компонента їх гендерної ідентичності через підбір засобів статево-рольового виховання щодо реалізації їх маскулінності / фемінності, орієнтованого на послідовне нарощування почуття реальності. І в цьому зв'язку педагоги початкової школи, яким діти довіряють, незважаючи на складності корекції гендерної ідентичності, можуть допомогти їм визначитися серед можливих виборів, перебороти кризи, «плутанину гендерних ролей».

Загалом, подолання кризи гендерної ідентичності полягає в наданні можливості дітям з'єднати обидва ряди цінностей у гендерну ідентичність як цілісність (Є. Ільїн, Н. Саморець, В. Серіков й ін.), внутрішню безперервність і тотожність (Е. Еріксон), що дозволить їм від ситуативної залежності перейти до позаситуативної самоорганізації позитивної гендерної поведінки у навчанні, грі, різних видах дозвілля, офіційному й діловому спілкуванні, здійснити внутрішній перехід до статусу хлопчика / дівчинки й за допомогою засвоєння комбінацій: «маленький / маленька» і «дорослий / доросла», «мужній» (атрибути маскулінності), «жіночна» (атрибути фемінінності), усвідомити позитивну гендерну ідентичність в структурі особистісної ідентичності.

З урахуванням вищевикладеного, правомірно було зробити висновок, що гендерна культура учнів в умовах Нової української школи – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових характеристик їхньої особистості, заснованих на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір стратегії гендерної ідентичності, засвоєння цінностей, норм і правил андрогінної поведінки позитивної спрямованості.

Відповідно до основних складових гендерної ідентичності дітей молодшого шкільного віку, за нашим припущенням, основними компонентами структури їхньої гендерної культури в умовах Нової української школи мають бути такі:

- когнітивний компонент, що забезпечує знання ними поняттєво-термінологічного апарату й розуміння основних ідей гендерної теорії; наявність адекватних уявлень щодо діапазону ролей, обов'язків і норм андрогінності в історичній ретроспективі й у сучасному суспільстві; осмислення негативних функцій гендерних стереотипів і гендерних схем; розуміння особливостей становлення гендерної ідентичності особистості;

- аксіологічний компонент, що забезпечує визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації незалежно від статевої належності; орієнтацію на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; відмову від застарілих патріархальних стереотипів (ігнорування жіночого досвіду, ролі жінок у суспільстві; поляризації чоловічих і жіночих якостей, діяльностей, абсолютної фемінності / маскулінності; асиметрія в розподілі влади й доступу до ресурсів; обмеження прав і можливостей у виборі професії, розподілі добробуту і т. ін.); спрямованість на самодослідження гендерних особливостей своєї особистості; позитивне ставлення до себе як представника певної статі; орієнтацію на самовдосконалення якостей своєї особистості за допомогою розширення репертуару й діапазону гендерних ролей;

- дієво-практичний компонент, що забезпечує прояв поваги до особистості незалежно від її статевої належності; толерантність у взаємодії з людьми різної спрямованості їх гендерної ідентичності; демонстрацію досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, професійних, ділових, сімейно-побутових і т. ін.); здатність не коритися застарілим гендерним стереотипам в особистому; участь у виконанні дій, типових й нетипових для чоловічих і жіночих видів діяльності та ролей; самовиховання якостей своєї особистості, що сприяють становленню гендерної ідентичності, її позитивної спрямованості.

1.2. Педагогічний досвід проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур

Для реалізації третьої педагогічної умови, яка передбачає проектування впродовж навчання в умовах Нової української школи ситуацій полікультурного освітнього середовища на засадах діалогу традиційної (маскулінної і фемінінної) і гендерної культур, ми розробили методiku її забезпечення у вигляді планування й інструментування стратегії й тактики виховної роботи з хлопчиками і дівчатками в їхній дозвільний час, виходячи з визначення поняття діалогу культур, поданого дослідниками.

Під маскулінною культурою ми розуміли спосіб оформлення життєдіяльності особистості, безпосередньо пов'язаний з її індивідуалізацією, тобто розвитком її від середовищної залежності до автономності, від конформності до вільного самовизначення, коли вона самостійно приймає своє життєве завдання, визначає покликання, самореалізується, набуваючи рис, що традиційно асоціюються з чоловіками (агресивний, активний, владний, здібний, енергійний, незалежний і т. ін.). Під фемінінною культурою ми розуміємо спосіб оформлення життєдіяльності особистості, який пов'язаний з її децентрацією, тобто зміщенням мотиваційно-ціннісної домінанти з егоцентричних і групоцентричних прагнень на універсально-милосердні та альтруїстичні, через що вона набуває рис, що традиційно асоціюються з жінками (ніжна, допитлива, чарівна, емоційна, добра, співчутлива, терпляча, сентиментальна і т. ін.).

Зазначимо, що враховуючи те, що поняття гендер відображає складний соціокультурний процес становлення взаємозалежностей у чоловічих і жіночих ролях, поведінці, ментальних і емоційних параметрах і ознаках, а також те, що формування гендера здійснюється або шляхом соціалізації (система гендерних ролей, сімейне довкілля, засоби масової інформації), або за умов самотворення

людини на рівні її настанов і самореалізації, через які опосередковується процес прийняття заданих соціумом гендерних схем, моделей поведінки, під андрогінною (гендерною) культурою, опираючись на концепцію психологічної андрогінності [7], ми розуміли спосіб оформлення життєдіяльності особистості, який пов'язаний з набуттям нею і успішним поєднанням в собі традиційних ознак маскулінності і фемінінності як автономних, рівноправних характеристик, що забезпечують її душевне благополуччя, психологічну гнучкість та індивідуальну варіативність поведінки в залежності від умов соціальної ситуації (емпатійність, чуйність, впевненість, незалежність, цілеспрямованість й ін.).

Для створення сприятливого клімату та забезпечення діалогу маскулінної, фемінінної й андрогінної культур, слід використовувати виховні заходи: «День Святого Валентина», «8 Березня», «День захисника Батьківщини», «День Матері», «День сміху» і т. д., наповнюючи їхній традиційний зміст гендерною тематикою. Так, наприклад, організовуючи сценарій проведення «Дня сміху», можна урахувати репрезентацію гендерних стереотипів в гумористичних казках, використовуючи методичні рекомендації дослідників [42]. Тому, розподіливши обов'язки дітей з пошуку казок, які містять гендерні стереотипи, тобто такі, що дискримінують різний статус чоловіків і жінок в різноманітних сферах суспільства, на початку заходу слід організувати вступне обговорення, що стосувалося б сутності казки як культурного феномену. Для цього діти, розподілившись на мікрогрупи, повинні бути методом групової роботи відповісти на одне з наступних запитань, аргументуючи свою відповідь, а саме: «Що таке казка?», «Чому дітям так подобається розповідати й слухати казки?», «Які теми про взаємини людей протилежних статей в казках є актуальними в наш час?» У результаті обговорення відповідей на поставлені запитання, учнів слід підводити до усвідомлення того, що:

- гумористична казка – це розповідь, що дуже ёмко відбиває свою суть;

- завдяки казкам, об'єкт, про який говорять, спрощується, стає зрозумілим, доступним;

- гумористична казка викликає приємну емоційну реакцію – сміх, чим пояснюється її тривале існування;

- казки про різні аспекти життєдіяльності чоловіків і жінок завжди актуальні для кожної людини, оскільки незалежно від віку, соціального статусу, вона так чи інакше залучена у систему відносин з представниками своєї й протилежної статі.

Зазначимо, що після групового обговорення сутності гумористичних казок, мікрогрупам можна запропонувати репрезентувати по дві самих цікавих і смішних казки із драматизацією гендерних ролей. Протилежна мікрогрупа, сприймаючи зміст і спрямованість казок, повинна провести їх аналіз відповідно до наступної схеми запитань.

1. Що висміюється в поданій казці?
2. Наскільки це відповідає життєвій правді?
3. Який образ чоловіка або жінки формується при сприйнятті казки?
4. Як дана казка впливає на ставлення до жінки або чоловіка?

Після роботи над цими питаннями дітям можна запропонувати поміняти героїв сюжету на протилежну стать й розповісти казку у новому варіанті так, щоб було смішно.

У результаті перекоординації гендерних ролей, експериментатор підводить учнів до бачення й розуміння того, що переважна більшість гумористичних казок, що стосується відображення гендерних аспектів, є стереотипними, тобто вони відкрито або завуальовано дискримінують жінок і чоловіків на підставі виокремлення біологічних ознак їхньої статі, висміюючи неспроможність жінок або чоловіків виконувати дії згідно обов'язкам, правилам і нормам обов'язкової поведінки, що традиційно вважаються жіночими чи чоловічими. У зв'язку з цим, учні починали б відповідальніше ставитися до того, що осмішки на адресу іншої статі можуть не тільки зміцнити почуття ідентичності гендерної групи і солідарності з іншими її

членами, але також привести до перебільшеного сприйняття відмінностей між статями й породити конфлікти між їхніми представниками. Як наслідок, учні переконувалися б в необхідності зміни існуючої системи поглядів на чоловіків і жінок у різних конфігураціях, оскільки знання про чинні форми вияву дискримінації щодо представників жіночої і чоловічої статей, рефлексія останніх повинні стати позитивним процесом.

Так, у процесі проведення з учнями в умовах Нової української школи позаурочних форм виховної роботи щодо гендерної проблематики, слід також використовувати метод групової дискусії, що передбачає спільне обговорення будь-якого суперечливого питання, що дозволяє висвітлити (можливо, змінити) думки, позиції, настанови учасників освітнього процесу початкової школи. Даний метод може використовуватися насамперед з метою надання можливості дітям побачити той або інший аспект гендерної проблеми з урахуванням фактора жіночого й чоловічого досвіду з різних боків.

Крім того, при використанні методу групової дискусії є можливість виявити «стереотипність» настанов, моделі поведінкових реакцій, а нерідко й «проблеми» у гендерному і навчальному самовдосконаленні учнів в умовах Нової української школи. Групова дискусія також сприятиме подоланню в умовах діалогу різних культур емоційної упередженості учнів в оцінці позицій представників своєї чи протилежної статі як партнерів з інтелектуально-мовленнєвої взаємодії, надавала більшої можливості учням виявити свою гендерну обізнаність, задовольнити потреби у визнанні й повазі.

Слід також класифікувати форми групової дискусії на різних підставах. Наприклад, на першому етапі формувального експерименту більшої уваги потрібно приділяти формам структурованих групових дискусій, у яких чітко має задаватися тема обговорення, а іноді й чітко регламентуватися порядок і режим їхнього проведення.

Особливий інтерес учнів у межах вивчення гендерної проблематики мають викликати такі форми групових дискусій, котрі визначають характер їх матеріалу: тематичні, біографічні, інтерактивні й т. д. Зокрема, матеріалом для

тематичних дискусій мають бути актуальні проблеми життєдіяльності учнів в умовах Нової української школи, а для інтерактивних дискусій – структура і зміст взаємин між учасниками групової дискусії як представників і носіїв різноманітних соціальних ролей, без стереотипів.

Проводячи тренінгові заняття в умовах Нової української школи слід прагнути ознайомити учнів з новими для них груповими принципами й нормами співпраці. Для цього відразу слід запропонувати учасникам тренінгу наступні обов'язкові правила:

- правило «Тут і тепер» передбачає, що предметом гендерного аналізу повинні бути процеси, почуття й думки, які відбуваються й з'являються в цей момент; таке правило сприяє глибшій рефлексії учасників, розвитку навичок самоаналізу;
- правило «Щирості й відкритості» орієнтує учнів на те, що в тренінговій групі не варто лицемірити й казати неправду, оскільки це те місце, де можна розповісти про те, що дійсно хвилює. Саморозкриття спрямовано на іншу людину, але дозволяє стати природнім й зустрітися із собою справжнім. Спеціальна увага зосереджувалася на моменті, якщо в учасника немає готовності бути відвертим в обговоренні будь-якого питання, то краще помовчати;
- правило «Я-висловлювань» мало своєю метою навчання кожного учня брати відповідальність на себе й приймати себе таким, яким він є, і дотримуватися норм, відносно яких всі висловлювання повинні будуватися з використанням особистих займенників однини: «я відчуваю», «мені здається»;
- правило «Активності» вимагало залучення кожного зі школярів у спеціально розроблену систему діяльності (прогривання ситуацій, виконання вправ, спостереження за поведінкою інших за спеціальною схемою й т. д.) і прояв ними готовності активно включатися в дії, які відбувалися в будь-який ігровий чи навчальний момент;
- правило «Природності» є умовою створення атмосфери психологічної безпеки й саморозкриття;

- правило «Норми й культури спілкування» вимагало дотримання способу звернення учасників тренінгової групи одне до одного вільно, спокійно, право кожного сказати «досить», припинивши обговорення його проблеми; відхилення від критики й визнання права кожного на висловлення своєї думки; вибору собі на час тренінгової роботи «ігрового імені».

Обов'язковими етапами тренінгу в умовах Нової української школи, які слід використовувати під час бесід з проблем гендерної соціалізації учнів, мають бути наступні:

- організаційний етап, спрямований на орієнтацію учнів на специфіку тренінгу і їхню первинну діагностику;

- етап самовизначення групою цілей своєї роботи через створення в ній такої атмосфери, яка сприяла б самопізнанню, самопрояву, дестабілізації стереотипних гендерних уявлень про себе і мотиви своєї поведінки, актуалізації кожним учнем своєї позиції з урахуванням гендерної ідентичності;

- етап рефлексії змін, які відбуваються зі школярами як учасниками тренінгової групи, прогнозування майбутніх планів відносно гендерної соціалізації й професійного саморозвитку.

Вправа «Діалектика: маскуліність, фемінінність та андрогінність» (30 хв.). Мета: розширення уявлень присутніх з даної теми за рахунок активізації розумової діяльності й формування здатності приймати нестандартні рішення. Хід виконання цієї вправи припускав розподіл учасників тренінгу на чотири групи для того, щоб дві з них обговорили питання і підготували аргументовані твердження щодо характеристик фемінінності, а інші дві групи – відносно маскуліності. Всі пропозиції записувалися й обговорювалися в малій, а потім у великій групі. Наприкінці підводилися підсумки.

Як видно із представленої вище моделі тренінгового заняття, ми, намагаючись створити ситуації діалогізації виховання учнів при засвоєнні ними матеріалу гендерної проблематики, досить часто використовували засоби індивідуальної й групової рефлексії. Доцільність цього ми вбачали в тім, щоб,

по-перше, допомогти учням усвідомити й перебороти застарілі гендерні стереотипи, а по-друге, змінити своє ставлення до соціального оточення і до власної особистості, з урахуванням фактора своєї гендерної ідентичності.

Крім того, як і на позаурочних виховних заняттях впродовж тренінгу в умовах Нової української школи слід застосовувати ігрові методи гендерно зорієнтованого виховання. Так, використання ігрових методів у процесі проведення тренінгових занять, на нашу думку, було б надзвичайно продуктивним. І якщо на першій стадії організації групової роботи зі школярами використання ігор було корисним для подолання їхньої скутості й напруженості як учасників гендерно зорієнтованого виховання, оскільки вони були засобом безболісного зняття «психологічного захисту», то пізніше ігри ставали б інструментом діагностики й самодіагностики. Загалом, завдяки використанню засобів ігрового моделювання значно інтенсифікувався б процес гендерно зорієнтованого виховання, оскільки завдяки їх використанню закріплювалися нові й необхідні поведінкові навички учнів, що свідчили про сформованість у них кожного з компонентів гендерної культури в умовах Нової української школи.

Наші спостереження засвідчили, що реалізація третьої педагогічної умови в більшій мірі сприяла б формуванню дієво-практичного компонента гендерної культури учнів в умовах Нової української школи, оскільки вони за допомогою ігрового моделювання й тренінгових занять мали можливість не тільки з боку побачити й оцінити доцільність різних моделей і результатів гендерної поведінки представників різних статей, що займають різний соціальний, професійний і діловий статус, але й виробити свою стратегію й тактику з гармонізації гендерних взаємин з ними. У цілому, згідно даним соціологічного опитування, запропоновані позаурочні виховні форми й методи роботи зі школярами з формування в них гендерної культури викликали б у них величезний пізнавальний інтерес і активність, а також яскраво виражене бажання самовдосконалюватися в усіх системах соціальних взаємин (навчання, діяльність, родина, дозвілля й т. ін.)

Висновки до розділу 1

Вивчення теоретичних основ проблеми формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи дало змогу визначити, що до структури гендерної культури сучасного суспільства входить важлива його складова морального розвитку – матеріальні і духовні цінності, пов'язані з загальним поняттям «культура» як ґрунтова наукова категорія.

Фундаментальною властивістю культури є те, що вона виступає механізмом, який створений для успадкування й передачі соціальних знань від одного покоління іншому й здійснює обмін діяльністю, передачу від одного суб'єкта іншому сутнісних категорій морального життя суспільства.

У сучасній науковій теорії культура визначається як універсальний спосіб діяльності; світ втілених цінностей – матеріальних і духовних, створених людством; сфера духовного розвитку особистості й суспільства; продукт відкритої людської природи, що не має остаточної фіксованості.

Гендерна культура дітей молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи – це особливий вид «локальної» культури, властивий суспільству й конкретній людині як суб'єкту суспільних відносин. За цих обставин в якості особливого соціального явища, гендерна культура постає як певна сукупність матеріальних і духовних багатств, цінностей і ідеалів, норм і традицій, знакових систем, що використовуються суспільством для закріплення, збереження й передачі здобутків накопиченого соціального досвіду, забезпечення комунікації й регуляції гендерної поведінки його членів – представників певної соціальної статі – жіночої й чоловічої. Гендерна культура, подібно культурі взагалі, заснована на відповідних цінностях і нормах поведінки представників жіночої і чоловічої статей певного суспільства, які організують їх гендерні взаємини, впливаючи на становлення й розвиток відповідного життєвого досвіду.

Тісно пов'язуючи ідею формування гендерної культури дітей з важливістю усвідомлення ними сутності гендерної рівності в умовах Нової

української школи, дослідники вказують на необхідність реалізації двох етапів цього спеціально організованого процесу у початковій школі: теоретичного, який передбачає засвоєння гендерних знань з урахуванням профілю школи й практичного етапу, який сприяє набуттю досвіду демократичних відносин у житті учнів за рахунок їхньої участі у тренінгах, проектах, круглих столах з гендерної проблематики.

Обґрунтування теоретичних засад педагогічних умов формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи було здійснено спираючись на дослідження досвіду впровадження гендерного підходу у національний простір початкової освіти, що дозволило визначити наступні педагогічні умови:

- гуманітаризація підготовки шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін;
- педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства;
- проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур.

У результаті теоретичного аналізу було доведено, що гендерна культура учнів початкових класів в умовах Нової української школи як феномен їхнього духовного світу – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здібностей як представників певної соціальної статі, що проявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових характеристик їхньої особистості, заснованих на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір стратегії гендерної ідентичності, засвоєння цінностей, норм і правил поведінки позитивної спрямованості.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Характеристика педагогічних умов формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку

На сучасному етапі розвитку суспільства економічні, соціально-політичні й духовно-ідеологічні зміни, безпосереднім чином зумовлені переорієнтацією парадигм суспільного розвитку, принциповою новизною особистісного й соціального запиту до освітньої системи в цілому й її гуманітарної складової зокрема. У зв'язку з цим, у наступний час ідея гуманітаризації загальноосвітньої школи загалом і особливо початкової освіти переходить із області дискусії в область практичного здійснення, що корелює з Концепцією Нової української школи. Нахил робиться на духовну інтеграцію українського суспільства, на інтелект нації, на інтелектуальності виробничі технології. Тепер питання складається не в тім, «бути або не бути гуманітаризації, а в тім, як здійснити її на ділі, які підходи, форми, методи, способи для цього використати».

Відзначимо, що в наш час правомірно виявити декілька адекватних визначень поняття «гуманітаризація освіти», під якою розуміється:

- цілеспрямований процес удосконалення (в організаційному й змістовному плані) викладання й освоєння у навчальних закладах суспільних наук в інтересах формування світогляду тих, кого навчають, насичення навчально-виховного процесу ідеями гуманізму [10];

- система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, формування особистісної зрілості тих, хто навчається [18];

- формування сприятливих оптимальних міжособистісних взаємин між всіма людьми, що беруть участь в освітньому процесі, перехід у їхніх взаєминах від формули «учень» до формули «людина», використання «людського коефіцієнта» у підвищенні якості й результативності освіти [60].

Як бачимо, гуманітаризація початкової освіти як інституалізація процесу її гуманізації, припускає якісні перетворення в технології (методології, стратегії й тактиці) навчання дітей, зміщує акценти на людський, особистісний фактор. Гуманітаризація освіти і Нова українська школа, загалом, пов'язані з ідеєю одержання учнями, крім знань, навичок, відомостей про історію розвитку культури і людського суспільства, рідної країни, також інформації про морально-етичні цінності в обсязі, зумовленому соціальним замовленням суспільства, зокрема й у плані досягнення гендерного балансу і гендерної рівності між чоловіками і жінками.

Виходячи з вищесказаного, гуманітаризацію початкової освіти в умовах Нової української школи в плані формування гендерної культури учнів можна визначити як спеціально організований і цілеспрямований педагогічний процес, орієнтований на пробудження й розвиток у них рис соціокультурної особистості майбутнього громадянина за допомогою розширення й поглиблення їхніх гендерних знань, а також здійснення виховання на основі звернення учнів до пізнання світової культури, засвоєння духовних цінностей чоловічої й жіночої індивідуальності.

Розробка питань педагогічного осмислення проблеми гуманітаризації початкової освіти відбита в результатах досліджень українських і зарубіжних учених – провідних фахівців в галузі психології, педагогіки, соціології й філософії освіти. Серйозним доробком на цьому шляху є праці фундаторів Б. Ананьєва, І. Зязюна, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та сучасних дослідників Л. Вовк, М. Ткалич, А. Фурман, Г. Шевченко й ін.

Викладене вище дозволяє стверджувати, що першою необхідною педагогічною умовою формування в учнів початкових класів гендерної культури в умовах Нової української школи є гуманітаризація їхньої підготовки

шляхом інтеграції результатів гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін.

Беручи до уваги сказане вище, ми, продовжуючи виявлення необхідних педагогічних умов щодо формування гендерної культури учнів, ретельніше звернулися до теоретичного аналізу психолого-педагогічних праць, присвячених не тільки опису вікових і індивідуальних особливостей особистості періоду шкільного дитинства, але й специфіки становлення її гендерної ідентичності на означеному віковому етапі розвитку.

Так, порівнюючи результати досліджень з вікової і педагогічної психології, нами було виявлено, що, по-перше, нечіткість вікових меж шкільного дитинства була характерна як для класичної, так і для середньовічної психології, а по-друге, думки сучасних дослідників щодо визначення її вікових меж, як і раніше, розходяться дотепер.

На відміну від психолого-педагогічних джерел, у соціологічних працях вікові категорії позначають не просто хронологічний вік і певний ступінь індивідуального розвитку, але й певний соціальний статус людини, що фіксує специфічне для даного вікового шару його суспільне становище як особистості і її діяльність. Не випадково, тому, у відповідній соціологічній літературі [24; 42], вікова періодизація ґрунтується, головним чином, на зміні суспільного становища й соціальної діяльності особистості. При цьому, незважаючи на наявні спірні моменти, акцент робиться скоріше на властивостях дитинства як особливої соціально-демографічної групи населення.

Тому, при дослідженні специфіки становлення гендерної ідентичності дівчаток і хлопчиків молодшого шкільного віку ми ґрунтувалися на позиції тих вчених (І. Кона, Е. Шпрангера, Д. Ельконіна), які розглядали дитинство як самостійний період розвитку людини в плані придбання нею у процесі навчання у закладі освіти необхідних рис і властивостей індивідуальності для продуктивного особистого, соціального й професійного життя жінки й чоловіка.

Досліджуючи актуальні питання психології молодшого шкільного віку, німецький філософ і психолог Е. Шпрангер звернув увагу на ряд специфічних особливостей гендерної ідентичності дитинства. Серед них він у якості найбільш значущих виділяє наступні: пізнання внутрішнього світу індивідуальності дівчинки і хлопчика, тісно пов'язаного з культурою й історією; відчуття близькості із природою; нове сприйняття мистецтва; поява нового світу цінностей; потреба в схваленні і любові [24].

Відомий американський психолог А. Маслоу додержується думки, що для дівчинки і хлопчика взаємодія в співтоваристві однолітків – одна з можливостей суб'єктивного досвіду, осередком якого є вона / він сама / сам. Знайшовши здатність поринати в себе, у свої переживання, хлопчик і дівчинка заново відкривають цілий світ нових емоцій, красу природи, звуки музики. Відкриття внутрішнього світу своєї жіночої/чоловічої індивідуальності – дуже важлива, радісна й хвилююча подія, але таке відкриття викликає й чимало тривожних, іноді драматичних переживань. Це породжує гостру потребу в спілкуванні й одночасно, підвищення його вибірковості, щоб почути внутрішній голос своєї жіночої / чоловічої індивідуальності, не заглушений буденною метушливістю [27].

Як підкреслюють дослідники, саме особистісне самовизначення, що має ціннісно-змістову природу, лежить в основі процесу становлення гендерної ідентичності дівчаток і хлопчиків у молодшому шкільному віці, що супроводжує чоловіка й жінку протягом всього їхнього життя. При цьому автор пояснює, що соціальні норми, які визначають диференціацію діяльності, статусу, прав і обов'язків чоловіків і жінок, називаються соціальними статевими ролями, а поведінка, котра реалізує ці нормативні очікування або орієнтована на них, – статево-рольовою поведінкою [28]. Причому автор підкреслює, що статево-рольова поведінка формується в результаті тісної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів. У силу цього хлопчики й дівчатка молодшого шкільного віку остаточно усвідомлюють свою гендерну ідентичність

Як підкреслюють відомі українські професори Т. Говорун [13], В. Кравець [34; 35] та ін., складною в умовах Нової української школи (в сучасному індустріальному світі) вважається гендерна ідентифікація дівчаток. Це, згідно їхньої думки, більшою мірою пов'язано із застарілими гендерними стереотипами, зокрема, з уявленням про «природну» сутність фемінінності, що спочиває на трьох передумовах, які здаються універсальними:

- біологічній залежності жіночого організму від здійснення фізіологічних функцій, пов'язаних із продовженням роду (вагітність, народження й вигодовування дітей);

- соціальній залежності жінок від їхнього змушеного зв'язку з дітьми в період годівлі грудьми й пов'язаної із цим переважній локалізації жіночої діяльності в домашнім господарстві;

- психологічній залежності, що виникає внаслідок ідентифікації дівчаток з конкретними жінками, за діяльністю яких вони спостерігають.

Сучасні дослідники і фундатори (Т. Говорун, І. Кон, Е. Еріксон та ін.) відзначають, у гендерній ідентичності присутні два види характеристик: позитивна – якими дівчатка / хлопчики повинні стати, і негативна – якими дівчатка / хлопчики не повинні бути. Становлення позитивної гендерної ідентичності відбувається на тлі соціально-благополучного оточення хлопчика / дівчинки при високому рівні взаєморозуміння із близькими дорослими, однолітками, при досить високій самооцінці. Вибір зразків поведінки в цьому випадку здійснюється в реальному колі спілкування. В умовах Нової української школи при несприятливій ситуації, чим далі від реальності ці зразки, тим складніше переживається хлопчиком / дівчинкою криза гендерної ідентичності, тим більше в них проблем з оточенням й передумов до негативної гендерної ідентичності.

Під позитивною гендерною ідентичністю розуміється така конфігурація елементів ідентичності, що забезпечує дівчаткам і хлопчикам молодшого шкільного віку емоційне благополуччя, високий рівень самоприйняття й позитивної оцінки їх маскулінності / фемінінності з боку однолітків, дорослих і

суспільства в цілому. Негативна гендерна ідентичність характеризується порушеннями в статевій самосвідомості, відсутністю самоприйняття маскулінності / фемінінності, іноді «сплутаністю соціальних ролей». Становлення останньої, як вказують дослідники, пояснюється з різних методологічних позицій:

- генетичної теорії, що ґрунтується на спадкоємному характері порушення фізичної самосвідомості особистості;
- ендокринної теорії, яка стверджує, що зміна чуттєвої поведінки викликана надмірним виробленням деяких гормонів;
- соціологічного підходу, який декларує, що в основі порушень статево-рольової поведінки лежить негативний вплив середовища [42].

У цьому зв'язку, підкреслюють науковці все більшу важливість здобуває діагностування порушень у статевій самосвідомості дівчаток і хлопчиків, що впливають на становлення їхньої гендерної ідентичності.

Зазначимо, що молодший шкільний вік, який є предметом пильної уваги науковців як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології, соціології й педагогіці, розглядається як перехідний і критичний період у розвитку індивіда (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Л. Божович, Д. Ельконін, Е. Еріксон й ін.), характеризується поглибленим самопізнанням, вибором ціннісно-змістових орієнтирів, й специфічною рефлексією. Центральним процесом розвитку дівчаток і хлопчиків молодшого шкільного віку, особливо на їхньому початковому етапі навчання в умовах Нової української школи є становлення гендерної ідентичності, що характеризується розвитком статевої самосвідомості, досягненням емоційної зрілості, сформованістю цілісного образу «Я».

При цьому, у становленні гендерної ідентичності періоду шкільного дитинства важливу роль відіграє новий тип спілкування, предметом якого є самі учні – дівчатка і хлопчики як суб'єкти міжособистісних взаємин. У зв'язку з цим з'являється прагнення до спілкування з однолітками своєї і протилежної статі, домінуючого значення набувають почуття дружби й поваги. Внаслідок

цього, якщо на початку навчання у школі головною особою, з якою обговорюються особисті проблеми зазвичай буває друг в особі тата чи мами, то пізніше це місце може займати як друг своєї статі, так і протилежної.

Поєднання духовного спілкування із дружньою близькістю припускає максимальне саморозкриття, на яке здатна особистість. Діти 7-11 років не можуть задовольнитися оточенням тільки друзів своєї статі. У період молодшого шкільного віку відсутність постійного контакту з дівчинкою / хлопчиком вже не компенсується тільки одностатевою дружбою. Найчастіше дитяча мрія про дружбу виражає, насамперед, спрагу емоційного контакту, розуміння, душевної близькості. Потреба в саморозкритті і дружній близькості дуже часто не співпадають й можуть бути спрямовані на різні об'єкти, внаслідок чого відбувається становлення гендерної ідентичності негативної спрямованості через порушення в статевій самосвідомості дівчаток і хлопчиків.

Однак, фахівцями було встановлено, що при виявленні порушень в статевій самосвідомості дівчаток і хлопчиків, за допомогою цілеспрямованої педагогічної діяльності вчителів з ними, останнім вдавалося набутися впевненості в тій гендерній ролі, що відповідає їхньому психологічно-моральному «покликанню» [3; 4]. Це означає, що в процесі становлення гендерної ідентичності учнів, в умовах Нової української школи, важлива роль належить механізму педагогічної підтримки, оскільки хлопчики й дівчатка початкових класів ЗЗСО, знаходячи новий статус учень / учениця, засвоюють своє місце в системі соціальних відносин, а також у середовищі учнівської взаємодії. При цьому, осмислюючи свою гендерну ідентичність, дівчатка і хлопчики усвідомлюють риси своєї жіночої / чоловічої індивідуальності, переосмислюють значення самототожності, цілісності гендерної ідентичності, схожих якостей, негативного впливу патріархальних настанов і статево-рольової поведінки, пропонованих сучасним суспільством.

У наслідок цього, педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства в умовах Нової

української школи, розглядається нами в якості другої необхідної педагогічної умови формування в них гендерної культури у процесі їхнього навчання у початковій школі.

Отже, двосторонній характер розвитку сучасної освітньої системи вбачаємо в тому, що вона покликана не тільки виявити, але й стимулювати орієнтацію учнів на становлення гендерної ідентичності позитивної спрямованості на основі засвоєння ними особливостей маскулінної, фемінінної культур, з одного боку, а з іншого – створити умови для вільного входження учнів у сучасний культурно-освітній простір з урахуванням глобалізації всіх процесів, зокрема загальнолюдської – гендерної культури (андрогінної).

Таким чином, серед основних завдань полікультурної освіти учнів в умовах Нової української школи правомірно виділити такі: формування уявлень про різноманіття культур у світі й в Україні; глибоке й всебічне оволодіння учнями основами національної культури, що є умовою інтеграції в інші культури; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що забезпечує прогрес людства, сприяє самореалізації особистості; розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур; виховання учнів у дусі миру, толерантності, гуманного міжнаціонального спілкування; формування людини як суб'єкта культури, що володіє широким кругозором, відкритим мисленням, здатністю до діалогу; розвиток позитивних ціннісних орієнтацій особистості стосовно культурної спадщини світу; стимулювання здатності учнів до особистісного культурного самовизначення; формування культурної ідентичності (у тому числі й гендерної).

Інакше кажучи, зміст полікультурної освіти в умовах Нової української школи повинен включати цінності, спрямовані на духовне збагачення особистості майбутнього громадянина; розвиток його здатностей як до міжкультурної і міжособистісної, так і до гендерної комунікації; формування єдиної картини світу; саморозвиток і становлення учня/учениці як суб'єкта культури (загальнолюдської, професійної, моральної, гендерної і т. ін.).

2.2. Критерії, рівні та констатувальна діагностика сформованості гендерної культури дітей молодшого шкільного віку

Сучасний стан окресленої проблематики з експериментального дослідження педагогічних умов формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи та визначення можливостей її удосконалення досліджувався на констатувальному етапі педагогічного експерименту протягом 2019-2020 н. р.

У ньому брали участь 59 учнів 3-4-х класів (31 дівчинка та 28 хлопчиків) КУ Сумська загальноосвітня школа I-III ступенів № 27, м. Суми, Сумської області, 7 педагогів, 30 батьків.

При вивченні особливостей організації процесу формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи теоретичні положення перевірялися й підкріплювалися експериментальними даними. Для реалізації цілей, завдань і процедур, що використовувалися під час дослідно-експериментальної роботи, ми дотримували наступних етапів.

Перший етап – пошуковий. Його мета полягала в знаходженні й дослідженні емпіричних фактів, що дозволяють розкрити сутність гендерної культури учнів початкових класів, а також установити реальні рівні її сформованості. У процесі досягнення цієї мети послідовно здійснювалося формування контингенту учнів в якості експериментальної вибірки досліджуваних, що відповідає критеріям якісної й кількісної репрезентативності та визначалися критерії, показники і рівні вияву гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

Під час здійснення експериментального дослідження були використані різні методи. Так, формування контингенту учнів навчальних закладів як респондентів пошукового етапу запропонованого дослідження, тобто носіїв гендерної культури, здійснювалося за допомогою статистичного методу,

вимоги якого передбачали дотримання умов випадковості, незалежності, якісної показності вибірки [2; 10; 13]. Процедура збору попередніх даних про досліджуваних здійснювалася за допомогою методів анкетування, бесіди, вивчення особистих справ, а також спостереження за процесом і результатами взаємовідносин учнів із представниками своєї й протилежної статі.

Вкажемо, що передусім із зазначеним контингентом досліджуваних було проведено письмове опитування за допомогою методу анкетування. Так, анкета № 1 (додаток А) у своїй основі містила низку запитань, що не обмежували напрямок та обсяг висловлювань учнів в умовах Нової української школи, які ми вважали найбільш значущими для вирішення завдань пошукового етапу дослідження. У результаті статистичної обробки одержаних матеріалів ми отримали такі відповіді респондентів на важливі запитання, що нас цікавили більше, ніж інші.

На перше запитання: «Чи знаєте Ви, що означає поняття культура взаємин хлопчиків і дівчаток? 94% учнів початкових класів відповіли «ні» і лише 6% з їх числа відповіли «так», пов'язуючи її сутність з вирішенням проблем гендерної рівності, демократії і покращення становища дівчаток і жінок. На друге запитання: «Що Ви розумієте під поняттям однакові характеристики людей різних статей?» 5 % учнів зазначило, що це сфера статевих відмінностей між чоловіками та жінками, 2 % з них, без конкретизації сутності цього поняття відзначили, що воно означає певне позначення чоловічої та жіночої статі, переважна більшість – 93 % учнів взагалі залишили це запитання без конкретної відповіді. На третє запитання: «Чи висвітлювалась інформація про рівноправність статей у школі?» 95 % учнів відповіли негативно й лише 5 % дали позитивну відповідь. На запитання: «Чи бажали б Ви одержати відповідні знання з теорії рівноправності статей?» 68 % респондентів відповіли «так», 17 % – «ні», а 15 % дітей утрималися від відповіді. При цьому серед найбільш бажаних форм гендерної освіти, які б висвітлювали проблеми жіночого досвіду і сучасних ділових жінок, зокрема бізнес-леді, учениці запропонували бесіди, заходи позаурочної виховної роботи, а учнів чоловічого складу більш цікавили

проблеми їх самих як носіїв гендерної ідентичності. Слід зазначити, що вона може не збігатися з біологічною статтю дитини, у цьому випадку важливо вчасно звернутися батькам до індивідуального консультування з психологом.

Як бачимо, результати опитування учнів переконливо засвідчили, що на початку нового тисячоліття в умовах Нової української школи, незважаючи на активність окремих викладачів, просвітницьку діяльність ряду громадських організацій, гендерних центрів і лабораторій та засобів масової інформації, що популяризують ідеї гендерної рівності, демократії та презентують результати гендерних досліджень, поінформованість дітей чоловічої і жіночої статей щодо сутності й проблем гендера, гендерованого суспільства та гендерної культури особистості, зокрема, як необхідної складової формування громадянина демократичного типу є незначною.

Під рівнем сформованості гендерної культури ми розуміли якісну характеристику особистості учня / учениці, зумовлену мірою інтенсивності вияву її компонентів, що традиційно виокремлюють у психолого-педагогічних дослідженнях – когнітивного, аксіологічного й дієво-практичного, а також погодженістю їх між собою у вигляді цілісної структури.

У результаті реалізації авторської методики діагностики рівнів сформованості гендерної культури учнів початкових класів, а також спостережень за способами їх гендерної поведінки у спеціально змодельованих і реальних ситуаціях взаємин з представниками своєї та протилежної статі, було описано якісні показники вияву кожного рівня.

Так, за нашими спостереженнями, для учнів початкових класів з високим рівнем сформованості гендерної культури було характерно те, що його носії виявляли:

- за когнітивним компонентом – глибокі знання поняттєво-термінологічного апарата гендерних досліджень; теоретично обґрунтоване розуміння змісту й важливості основних ідей гендерної теорії; усвідомлення негативних функцій гендерних стереотипів і гендерних схем; глибоке розуміння особливостей становлення гендерної ідентичності особистості;

- за аксіологічним компонентом – свідоме визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації, незалежно від статевої належності; чітко виражену орієнтацію на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; принципову відмову від застарілих гендерних стереотипів (ігнорування жіночого досвіду, ролі жінок у суспільстві; поляризації чоловічих і жіночих якостей, діяльностей, абсолютної фемінінності / маскулінності);
- за дієво-практичним компонентом – вияв щирої поваги до особистості, незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності / фемінінності й непідробленої толерантності у взаємодії з людьми різної спрямованості їх гендерної ідентичності; демонстрацію досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, ділових, сімейно-побутових і т. ін.).

Для учнів із середнім рівнем сформованості гендерної культури було характерно те, що його носії виявляли:

- за когнітивним компонентом – знання поняттєво-термінологічного апарату гендерних досліджень; розуміння змісту й важливості основних ідей гендерної теорії; усвідомлення негативних функцій гендерних стереотипів і гендерних схем; досить глибоке розуміння особливостей становлення гендерної ідентичності особистості;
- за аксіологічним компонентом – визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації, незалежно від статевої належності; виражену орієнтацію на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; відмову від застарілих гендерних стереотипів (ігнорування жіночого досвіду, ролі жінок у суспільстві; поляризації чоловічих і жіночих якостей, діяльностей, абсолютної фемінінності / маскулінності; асиметрії в розподілі влади й доступу до ресурсів; обмеження прав і можливостей у виборі професії, розподілу добробуту і т. ін.); але не досить переконливо виражену спрямованість на самодослідження гендерних особливостей своєї особистості й

позитивне ставлення до себе як представника певної статі; недостатньо стійку орієнтацію на самовдосконалення якостей своєї особистості за допомогою розширення репертуару й діапазону гендерних ролей;

- за дієво-практичним компонентом – вияв поваги до особистості незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності / фемінінності й непідробленої толерантності у взаємодії з людьми різної спрямованості їх гендерної ідентичності; демонстрацію досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, ділових, сімейно-побутових і т. ін.); нейтральну позицію у боротьбі із застарілими гендерними стереотипами в особистому досвіді статево-рольової взаємодії; не завжди активну й зацікавлену участь у виконанні дій у типових й нетипових для чоловічих і жіночих ролей видів діяльності.

Для учнів з низьким рівнем сформованості гендерної культури було характерно те, що його носії виявляли:

- за когнітивним компонентом – поверхове знання понятійно-термінологічного апарата гендерних досліджень; не завжди адекватне розуміння змісту й важливості основних ідей гендерної теорії; часткове усвідомлення функцій гендерних стереотипів і гендерних схем; поверхневе розуміння особливостей становлення гендерної ідентичності особистості;

- за аксіологічним компонентом – не завжди щире визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації незалежно від статевої належності; не чітко виражену орієнтацію на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; толерантність до застарілих гендерних стереотипів час від часу (ігнорування жіночого досвіду, ролі жінок у суспільстві; поляризації чоловічих і жіночих якостей, абсолютної фемінінності / маскулінності; асиметрії в розподілі влади й доступу до ресурсів; обмеження прав і можливостей у виборі професії, розподілу добробуту і т. ін.); слабо виражену спрямованість на самодослідження гендерних особливостей своєї особистості й позитивне ставлення до себе як представника певної статі; не стійку орієнтацію

на самовдосконалення якостей своєї особистості за допомогою розширення репертуару й діапазону гендерних ролей;

- за дієво-практичним компонентом – вияв в окремих випадках поваги до особистості незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності / фемінінності й толерантності у взаємодії з людьми різної спрямованості їх гендерної ідентичності; відсутність досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, професійних, ділових, сімейно-побутових і т. ін.); пасивність у боротьбі із застарілими гендерними стереотипами в особистому досвіді статево-рольової взаємодії; не завжди активна участь у виконанні дій у типових й нетипових для чоловічих і жіночих ролей видів діяльності.

Стан гендерної культури учениць / учнів в умовах Нової української школи, що перебував у стадії формування, означає розімкнення її цілісної структури за окремими ознаками вияву кожного із трьох компонентів.

Як наслідок, застосування вище викладеної процедури діагностики сприяло одержанню узагальнених даних щодо динаміки в рівнях сформованості гендерної культури в учнів початкових класів, які представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Дані про рівні сформованості гендерної культури учнів початкових класів

Клас	Дівчатка				Хлопчики			
	Рівні гендерної культури (%)				Рівні гендерної культури (%)			
	В	С	Н	СФ	В	С	Н	СФ
3	-	-	38	62	-	-	36	64
4	-	-	39	61	-	-	38	62

Як видно з таблиці 2.1 гендерна культура дівчаток / хлопчиків 4-х класів на високому й середньому рівнях не була сформована в досліджуваних. На низькому рівні вона виявлялася трохи краще в дівчаток (відповідно, у 3-му – 38 %, у 4 класі – 39 %), ніж у хлопчиків (відповідно, у 3-му класі – 36 %, у 4 класі – 38 %). У переважній більшості досліджуваних гендерна культура як структурований феномен перебувала у стадії формування, що фіксувало факт

про несформованість цілісності її структури. Так, у стадії формування гендерна культура перебувала в 62 % учениць третього, в 61 % учениць четвертого класів. Подібна тенденція була зафіксована й у хлопчиків, що брали участь на пошуковому етапі дослідження. У стадії формування гендерна культура перебувала в 64 % учнів 3-х і 62 % учнів 4-х класів. У цілому, якщо 3-х класах спостерігалася, хоча й не яскраво виражена динаміка у формуванні гендерної культури учениць (до 38 %) і хлопчиків (до 36 %) при традиційній системі організації їхньої підготовки у навчальному закладі, то в 4-х класах дещо помітна динаміка (відповідно в учениць 39 % і в учнів 38 %). Це, з одного боку, свідчило про недостатню інтеграцію ідей гендерних досліджень у зміст і форми організації підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів, з іншого боку – про переважно стихійне формування гендерної культури учнів, що відбувається переважно поза стінами закладу освіти, із третьої – про доцільність інтеграції гендерних досліджень у зміст традиційної підготовки учнів саме на початковому етапі, тобто через систему загально розвивальних соціально-гуманітарних дисциплін.

Таким чином, результати пошукового етапу експериментального дослідження переконливо засвідчили, що:

- когнітивний, аксіологічний і дієво-практичний компоненти об'єктивно виявляються в структурі гендерної культури учнів як особливого новоутворення їхньої особистості, яка включена в процес початкової освіти;

- компоненти структури гендерної культури функціонують у тісній і нерозривній єдності між собою;

- на рівень сформованості компонентів гендерної культури не чинять прямого детермінуючого впливу такі фактори як статеві належності дітей. Однак на неї істотно впливає інформація, що стосується віддзеркалення проблем гендеру й гендерних досліджень у змісті навчальних дисциплін, а також освітньо-виховне середовище початкової школи, в межах якого пріоритетними є ідеї гендерної рівності та демонструються способи егалітарної поведінки людей.

Наступний етап педагогічного дослідження в умовах Нової української школи визначався:

- експериментальною перевіркою достатності й надійності визначених педагогічних умов формування в учнів початкових класів гендерної культури, обґрунтованих у процесі теоретичного етапу дослідження;

- виявленням чинних у цьому процесі емпіричних залежностей.

Для досягнення поставлених цілей була використана таблиця-схема формувального експерименту професора О. Цокур (відображена у додатку Б). При практичній реалізації даної схеми формувального експерименту ми виходили з того, що: 1) не в усіх навчальних закладах склалися сприятливі умови для практичної реалізації всієї сукупності виділених педагогічних умов формування гендерної культури учнів; 2) в реальній практиці початкової школи гендерна культура учнів формується під впливом безлічі об'єктивних і суб'єктивних факторів і умов. Тому, намагаючись довести ефективність виділених педагогічних умов, необхідно визначити міру впливу на досліджуваний процес – формування гендерної культури учнів кожної з виділених педагогічних умов окремо, а також їхньої сукупності.

Схема педагогічного експерименту в умовах Нової української школи повинна дозволити:

- підтвердити правомірність тези про пряму залежність формування гендерної культури учнів початкових класів від реалізації в процесі організації їхньої підготовки виділеної сукупності педагогічних умов;

- оцінити міру впливу на становлення й формування компонентів структури гендерної культури учнів кожної з визначених педагогічних умов;

- визначити найбільш ефективну з реалізованих у процесі формувального експерименту модель методичного забезпечення процесу формування гендерної культури учнів початкових класів.

Другий діагностичний зріз – проміжний – проводився після закінчення першого, на початку другого семестру навчання й переслідував за мету визначення досягнутого учнями рівня сформованості гендерної культури в

умовах Нової української школи упродовж засвоєння запропонованої програми їхньої навчально-пізнавальної й самостійної діяльності. Досягнутий учнями рівень сформованості гендерної культури визначався методом рейтингової оцінки. Його мета полягала у визначенні остаточного рівня сформованості гендерної культури в учнів початкових класів шляхом реалізації авторської методики її діагностики. Загалом, обробка емпіричних даних, отриманих на другому – основному етапі експериментального дослідження, здійснювалася за допомогою комплексу засобів математичної статистики, які дозволяли зробити відповідні порівняння й висновки.

Підсумковий етап дослідно-експериментального дослідження, спрямованого на формування гендерної культури учнів початкових класів визначав за мету не тільки узагальнення емпіричних даних, отриманих за результатами реалізації варіативної схеми формувального експерименту, спрямованого на формування гендерної культури учнів, але також одержання достовірної інформації у вигляді конкретних емпіричних фактів, установлених в умовах масового досвіду організації підготовки учнів початкових класів, що підтверджують ефективність виявлених нами педагогічних умов формування гендерної культури учнів, а також розробленого методичного забезпечення з їх практичної реалізації.

Перший діагностичний зріз, що припускав реалізацію різних методик обстеження випробуваних, був спрямований на визначення як вихідного рівня сформованості в учнів початкових класів гендерної культури в умовах Нової української школи, так і трьох видів їхніх провідних потреб:

- потреби в пізнанні, що виявляється в прагненні до розширення особистого досвіду, збільшенні знань і їх упорядкуванні; у підвищеній зацікавленості до всього нового й невідомого, або до конкретної інформації з певної галузі теоретичних чи практичних знань; у відчутті дискомфорту від наявності протиріччя між наявною системою знань і фактами навколишньої дійсності; у підвищенні готовності до виконання розумових і практичних дій щодо усунення цього протиріччя;

- потреби в досягненнях, що виявляється в прагненні до поліпшення результатів своєї власної діяльності за допомогою змагання не з іншими, а й з самим собою; бажанні затвердити себе не в очах інших, а в ставленні до справи за рахунок підвищення рівня своєї успішності у виконанні діяльності; здатності наполегливо досягати визначених цілей на основі їх реалістичності, відмови від занадто легких і занадто важких завдань; почутті гордості від успішного виконання діяльності;

- потреби в самоствердженні, що виявляється в прагненні перемогти в суперечці, роботі у звичайних міжособистісних взаєминах; впливати чи спрямовувати поведінку інших шляхом переконання, побажання; а також у здатності відмовляти, утримувати, забороняти, змушувати інших діяти відповідно до їхніх почуттів, думок, інтересів [50].

Задля визначення індивідуального рівня розвитку в учнів вибірки потреб у пізнанні, досягненнях й самоствердженні були використані адаптовані опитувальники, запропоновані для використання в практиці психодіагностики російськими вченими [51].

За рейтинговою оцінкою інтенсивності вияву ознак компонентів гендерної культури учнів початкових класів, здійсненою впродовж реалізації авторської методики діагностики рівнів сформованості гендерної культури учнів в умовах Нової української школи на підставі якості виконання ними відповідних тестових завдань, було здобуто дані, які в узагальненому вигляді подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати першого діагностичного зрізу щодо рівнів сформованості гендерної культури учнів початкових класів

Класи	Дівчатка				Хлопчики			
	Рівні гендерної культури (%)				Рівні гендерної культури (%)			
	В	С	Н	СФ	В	С	Н	СФ
3	-	-	12	88	-	-	11	89
4	-	-	13	87	-	-	12	88

Як засвідчує таблиця 2.2, жоден з учнів не продемонстрував високий і середній рівні сформованості гендерної культури. Показники контингенту учнів 3-го класу: хлопчики – 89 %, дівчатка – 88 %; 4-го: хлопчики – 88 %, дівчатка – 87 %). Отже, перший діагностичний зріз засвідчив приблизно однаковий старт випробуваних щодо вияву в них гендерної культури в умовах Нової української школи, оскільки у всіх вона виявилася майже однаковою.

Другий діагностичний зріз проводився у вибірці учнів по закінченні семестру навчання на основі рейтингової оцінки їхніх досягнень у контексті набуття ознак гендерної культури в складі трьох провідних компонентів – когнітивного, аксіологічного й дієво-практичного.

Піддавши дані другого діагностичного зрізу не тільки кількісному, але й якісному аналізу, ми одержали рівневий розподіл учнів щодо оволодіння ними ознаками кожного з компонентів гендерної культури, що відбито в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати проміжного діагностичного зрізу щодо рівнів сформованості гендерної культури учнів початкових класів
(по закінченні семестру навчання)

Класи	Дівчатка				Хлопчики			
	Рівні гендерної культури (%)				Рівні гендерної культури (%)			
	В	С	Н	СФ	В	С	Н	СФ
3	-	8	38	54	-	1	28	71
4	-	21	33	46	-	9	39	52

Учням пропонувалося підготувати мінітвір з теми «Найкраща людина», проаналізувати зміст і спрямованість казки з гендерної тематики, відповісти на пункти питальника «Розподіл ролей у сім'ї» і прокоментувати свої відповіді. Оцінка відповідей учнів проводилася на основі критеріїв: повноти, усвідомленості й аргументованості, згідно з чотирибальною шкалою.

Як видно з таблиці 2.3, що відбиває результати другого – проміжного діагностичного зрізу, проведеного за основним експериментальним фактором, у 3-му класі модель формування гендерної культури особистості в умовах Нової

української школи, в якій планувалася реалізація запропонованої сукупності трьох педагогічних умов, було здобуто найбільш суттєві результати, оскільки з її жіночого складу 8 % випробуваних виявило середній і 38 % – низький рівні гендерної культури, а із чоловічого складу 1 % досліджуваних виявило середній і 28 % – низький рівні означеного новоутворення особистості. У стадії формування гендерна культура перебувала у 54 % учениць і 71 % учнів цієї групи.

На відміну від 3-го класу найнижчих результатів досягли 4-класники, оскільки в ній майже не відбулося позитивної динаміки у формуванні якості, що нас цікавила: гендерна культура виявилася лише в 21 % та 33 % (відповідно середнього і низького рівня) учениць у 9 % – середній та у 39 % низький рівень гендерної культури учнів в умовах Нової української школи. У решти учнівського складу цієї вибірки гендерна культура знаходилася у стадії формування.

Зауважимо, що дані другого – проміжного діагностичного зрізу переконливо засвідчили зафіксовану ще на початку педагогічного експерименту тенденцію, що дівчатка усіх класів, які навчаються у початковій школі, є сприятливими до формування в них гендерної культури, ніж хлопчики, оскільки перші продемонстрували вищі досягнення щодо набуття цієї якості особистості.

2.3. Методичні рекомендації щодо реалізації педагогічних умов з формування гендерної культури учнів початкових класів

Розпочинаючи опис педагогічного експерименту, спрямованого на формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи, нагадаємо, що його сутність складалася в пробудженні й розвитку в хлопчиків і дівчаток кожної з ознак вияву основних компонентів структури даного феномена – когнітивного, аксіологічного й дієво-практичного в їх єдності. Це передбачалося досягти за допомогою реалізації у освітньому процесі початкової школи виявлених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов: гуманітаризації підготовки учнів шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін; педагогічної підтримки становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства; проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур.

При описі змісту й способів організації підготовки учнів початкових класів у напрямку формування в них гендерної культури в умовах Нової української школи в рамках запропонованого педагогічного експерименту представлялося необхідним:

- по-перше, послідовно і якомога повно розкрити ті способи науково-педагогічного мислення, а також методичні процедури й технологію конкретних дій експериментаторів, за допомогою яких були практично реалізовані виділені педагогічні умови формування гендерної культури учнів;
- по-друге, охарактеризувати сутність організації підготовки учнів початкових класів у напрямку формування в них гендерної культури, передбаченою методом-схемою формувального експерименту.

Нагадаємо, що перша педагогічна умова підготовки учнів початкових класів у нашій дипломній роботі є гуманітаризації шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін.

Вкажемо, що реалізація другої педагогічної умови передбачала організацію навчально-виховної роботи експериментаторів з формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи у напрямі впровадження заходів щодо педагогічної підтримки становлення в них гендерної ідентичності позитивної спрямованості. Означена педагогічна умова здійснювалася з урахуванням особливостей становлення інтелектуально-когнітивного, емоційно-оцінного й рефлексивно-регулятивного компонентів гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства, зафіксованих у ряді досліджень [6; 7; 8; 31; 33; 36; 37; 59]. Так, перший етап був насамперед націлений на формування інтелектуально-когнітивного компоненту гендерної ідентичності учнів і тому умовно був названий як інформаційний. Його мета полягала в наданні учням цілісних уявлень про гендерну ідентичність. Не випадково, тому провідними методами навчання учнів були пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий і інтерактивний, що відповідно вимагало створення спеціальних інтелектуальних, проблемно-пошукових і інтелектуально-мовленнєвих ситуацій навчально-пізнавальної комунікації. У якості показників ефективності даного етапу реалізації виділеної вище педагогічної умови слід дотримуватися наступних рекомендацій дослідників [55]:

- прагнення до самототожності, самопізнання потенціалу своєї індивідуальності;
- відкриття свого внутрішнього світу, цілісності, унікальності свого образу Я.

Під час бесід з учнями в умовах Нової української школи поняття «ідентичність» розглядається дітьми як властивість особистості, сутність якої виявляється в наступних характеристиках:

- здатність особистості до емоційного самоототожнення з іншою людиною чи групою людей, що дозволяє засвоювати різноманітні норми, відношення й форми поведінки, властиві оточуючих;

- усвідомлення безперервності, тотожності, несуперечності й послідовності власної особистості, свідомо засвоєний і особисто прийнятий образ себе у всім багатстві своїх взаємин з навколишнім середовищем й відповідним формам поведінки, що визначає систему цінностей особистості, її ідеали, життєві плани, потреби й соціальні ролі.

Спираючись на розуміння сутності родового поняття «гендерна ідентичність» в умовах Нової української школи трактувалася учням як цілісне динамічне утворення, що включає сукупність інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових компонентів особистості, що забезпечують самототожність, внутрішню безперервність статевої самосвідомості, ціннісно-змістове відношення до андрогінії, незалежно від статі людини. При цьому слід підвести учнів не тільки до розуміння сутності означеної властивості їхньої особистості, але й надати можливість «побачити» конструктивний смисл ідеї керованості процесу становлення їх гендерної ідентичності засобами педагогічної підтримки, що стимулює розвиток і самовдосконалення андрогінії як провідної характеристики особистості періоду шкільного дитинства, що активізує її внутрішні спонукання до самореалізації власного потенціалу, неповторної індивідуальності.

Підкреслимо, що у процесі проведення бесід з означеної проблематики слід постійно активізувати засвоєні учнями знання з метою вирішення низки проблемних ситуацій. Вони створюються для того, щоб учні чіткіше визначилися щодо різних стратегій гендерної ідентичності, а також проявів порушень статевої самосвідомості. Для цього учням слід запропонувати брати участь у обговоренні таких тем, як: «Наша школа – місце для дружніх стосунків з однолітками», «Чи варто радіти або засмучуватися, що ти хлопчик / дівчинка?», «Які радощі й небезпеки прогулянок в позаурочний час?» і т. ін. При цьому відзначимо, що експериментатор в умовах Нової української

школи, організовуючи проблемні ситуації, повинен виступати лише в ролі ведучого або арбітра. Хлопчики й дівчатка самостійно мають пропонувати певні епізоди, сюжети, а іноді й багатопланове дійство, що могло розіграватися протягом декількох фрагментів заняття, залучаючи все нових і нових учасників.

Крім того, серед завдань для самостійної роботи учням в умовах Нової української школи можна запропонувати такі, які були б спрямовані на діагностування стратегій їхньої гендерної ідентичності, осмислення сутності останньої й самовдосконалення своєї особистості. Для цього можна використовувати тести, що сприяли б звільненню від гендерних стереотипів, наприклад, «Добре це чи погано, коли голова родини жінка?» й ін.

Створюючи проблемні ситуації для програвання різних варіацій гендерної поведінки чоловіків і жінок, слід намагатися значно розширити уявлення учнів про різноманітності їх гендерного репертуару. Зокрема, хлопчики / дівчатка в умовах Нової української школи мають залучатися до програвання різних гендерних ролей: ділова жінка, турботливий тато, вимогливий начальник / начальниця, демократичний головний інженер, підлеглий, вчений, сім'янин, батько і т. ін. У свою чергу, діти мають відповідати певному образу, розвиваючи свої акторські здібності, нестандартне мислення, «створювати» своїх героїв відповідно до особливостей свого внутрішнього світу, що розвивається, і відповідно до тих сфер діяльності, де вони почували б себе найкомфортніше.

Загалом, залучення учнів Нової української школи до участі в інтелектуальних ситуаціях проблемного типу сприятиме накопиченню ними позитивного індивідуального досвіду, дозволить активізувати не тільки їх «ідеальне Я» при виконанні функції фантазування, але й включити в роботу інші компоненти цілісного «образу Я»:

- «динамічне Я», коли дівчинка / хлопчик були поставлені в такі ситуації, в межах яких виникала необхідність активізувати свої внутрішні резерви для пошуку оптимального виходу з проблемної (кризової) ситуації (що було

зробити легше, ніж у реальному житті, тому що фактично це не викликало дійсної небезпеки й усвідомлювалося на рівні підсвідомості);

- «можливе Я», коли зайнявши в ситуації активну позицію, упоравшись із нею й відчувши радісні почуття від правильних дій, розширювалися уявлення учнів про свої індивідуальні можливості, закріплювалася віра у свої сили, потенціал;

- «нормативне Я» і «зображуване Я», коли в навчальній формі учнями відбувалося освоєння різних гендерних ролей, що допомагало по-новому розглянути й ще раз усвідомити сутність свого «теперішнього Я», тобто особливості власної гендерної ідентичності.

Як результат, виявлена у процесі вирішення різних інтелектуальних ситуацій специфіка гендерної ідентичності особистості хлопчика і дівчинки періоду шкільного дитинства, сприятиме адекватному усвідомленню учнями особливостей своєї індивідуальності на основі засвоєних гендерних знань. Засвоюючи останні, можливо встановити, що позитивна гендерна ідентичність забезпечує дівчаткам і хлопчикам молодшого шкільного віку емоційне благополуччя на основі позитивної оцінки їх андрогінності співтовариством однолітків, педагогів і власного самоприйняття. Негативна гендерна ідентичність в умовах Нової української школи характеризується порушеннями, які мають місце в статевій самосвідомості дітей. У цілому придбані дітьми гендерні знання багато в чому можуть сприяти подоланню «криз» їх гендерної ідентичності (від – дитинства: хлопчик / дівчинка до майбутнього – дорослості: перспективам розвитку свого «Я» як чоловіка / жінки).

Другий етап реалізації даної педагогічної умови, який одержав умовну позначку як ціннісно-змістовий, має бути націлений на становлення в учнів емоційно-оцінного компонента їх гендерної ідентичності в умовах Нової української школи. Його призначення пов'язане з тим, щоб надати учням можливість свідомого вибору стратегії своєї гендерної ідентичності: андрогінної. Тому провідними засобами досягнення поставленої мети на цьому

етапі мають бути мотиваційні, емоційні й діяльнісні педагогічні ситуації. Показниками ефективної реалізації даного етапу мають бути:

- ставлення учнів до представників обох статей як до цінностей;
- позитивне відношення до андрогінії;
- самоприйняття цілісності андрогінного образу Я.

Для цього можуть бути проведені бесіда з учнями або пропонуватися ігрові ситуації. Саме тому, під час обговорення діти мають залучатися до участі в розігруванні низки ігрових ситуацій (переважно мотиваційної, емоційної й діяльнісної спрямованості) з метою розвитку в них різних сфер жіночої / чоловічої індивідуальності, що сприяють не тільки гармонізації їхньої статевої самосвідомості, але, головним чином, формуванню позитивного відношення до андрогінії.

Так, мотиваційні ситуації гендерної спрямованості в умовах Нової української школи можливо організовувати, виходячи з положення про потреби як ядро жіночої / чоловічої індивідуальності. При цьому, з огляду на те, що потреби, будучи істотною характеристикою індивідуальності, похідними якої є: мотиви, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, прагнення, потяги, бажання й т. ін., ми підводили дітей до розуміння того, що саме вони є рушійною силою гендерної поведінки. У процесі організації мотиваційних ситуацій гендерної спрямованості слід виходити з положення, що жіноча / чоловіча індивідуальність не може розвиватися в рамках споживання, її розвиток припускає зсув потреб на творення, що не знає меж [44]. Тому слід орієнтувати учнів на: самоприйняття свого внутрішнього «Я», фізичного вигляду своєї жіночої / чоловічої індивідуальності, позитивне відношення до андрогінності, толерантне ставлення до різних стратегій гендерної ідентичності: маскулінної, фемінінної, андрогінної; розвиток потреби відчувати радість від спілкування з однолітками й дорослими людьми, взаємин з особами своєї й іншої статі; розвиток потреби у творчій самовіддачі. Шляхом залучення учнів у мотиваційні ситуації можливе досягнення стимулювання в них мотивів гуманних, поважних, щирих, довірливих, відповідальних взаємин з представниками своєї і

протилежної статей, самоповаги до себе, які багато в чому сприяли виробленню вмінь і навичок їх гідної гендерної поведінки.

Організуючи емоційні ситуації гендерної спрямованості в умовах Нової української школи, слід використовувати наступні прийоми атракції (привернення емоцій): «Власне ім'я», «Дзеркало відносин», «Чарівні слова», «Золоті слова» і ін. Наприклад, прийом «Дзеркало відносин» припускає створення емоційної ситуації наступного змісту: «З Вами здоровкаються дві людини: одна – з посмішкою на обличчі, інша – із хмурим, злим або байдужим виразом обличчя. До кого Ви відчуваєте більшу атракцію (симпатію, розчарування, притягання)?»

Даючи настанови дітям на усвідомлення того, що в народі говорять: обличчя – це дзеркало душі, а в психології: обличчя – це дзеркало відносин, можна спонукати їх до виконання низки вправ. У першій з них учням може пропонуватися згадати обличчя людей протилежної статі з різним емоційним фарбуванням і проявом почуттів (радість, гнів, спокій і т. ін.). Після цього, аналізуючи різні образи людей обох статей, наприклад, добре, приємне обличчя, легка посмішка й т. ін., порушуючи риторичне питання («Чому ці обличчя запам'яталися, викликали симпатію?»), експериментатор пояснює дію психологічного механізму прийому атракції:

- більшість людей привітно посміхаються своїм друзям;
- посмішка – це сигнал: «Я готовий стати вашим другом»;
- друг – означає прихильник, одностудець, він дає надію, що здатен задовольнити важливу з людських потреб у захищеності, безпеці, розумінні.

Діяльнісні ситуації гендерної спрямованості в умовах Нової української школи мають зосереджуватися на виявленні й реалізації дівчатками і хлопчиками потенціалу своєї гендерної ідентичності в різних видах навчальної діяльності й спілкування. Організація цих ситуацій сприятиме вияву учнями і ученицями себе не стільки як істоти соціальної, скільки як неповторної індивідуальності. У якості діяльнісних ситуацій можуть використовуватися будь-яка творча, конструктивна діяльність дітей у побутових, трудових,

спортивних, художніх, організаційних справах, іграх, взаєминах, яку можна використати для реалізації потенціалу дівчаток і хлопчиків молодшого шкільного віку в становленні гендерної ідентичності позитивної спрямованості.

Організація діяльнісних ситуацій передбачає:

- діагностування особливостей дівчаток і хлопчиків у ході навчальних і позаурочних занять;
- усвідомлення ними цілей самовдосконалення своєї особистості через розвиток творчих здатностей;
- координацію засобів формування в учнів гендерної культури в умовах Нової української школи: заохочення ініціативи, навіть «помилкових», але самостійних дій, допомога у виборі позаурочних занять, в організації самостійної роботи над собою, щоденних вправах; орієнтація педагогів на організацію умов сприяння дівчаткам і хлопчикам у розвитку здібностей, осмисленні індивідуальних особливостей жіночої / чоловічої індивідуальності.

З урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку можуть створюватися наступні типи діяльнісних ситуацій:

- ситуації емоційно-міжособистісного спілкування;
- ситуації – «образ Я» і ситуації індивідуально спілкування;
- ситуації – «образ Я» і мій статус у класі, «Я – індивідуальність».

Програвання дітьми діяльнісних ситуацій сприяло б формуванню в них уявлень про різні види діяльності, пошуку кращого виду діяльності, а також, розумінню особливостей розвитку своїх здібностей у тій або іншій діяльності. Через це відбувається прагнення до заохочення досягнень, успіхів дівчаток і хлопчиків, підтримували ідеї, думки, зусилля, ініціативу, прагнення ризикнути, взяти на себе відповідальність, а також спокійно приймати помилки, промахи.

Однак, у процесі організації діяльнісних ситуацій слід оцінювати не тільки досягнення учнів, що сприяли зросту їх гендерної культури в умовах Нової української школи, збагаченню позитивного досвіду їхніх взаємин із представниками своєї й протилежної статей в різних сферах діяльності чи спілкування, але й негативний досвід учнів. Останній має стати предметом

підвищеної уваги й конструктивного аналізу в ситуаціях колективного й індивідуального спілкування дітей з експериментатором.

Метою третього етапу реалізації даної педагогічної умови – діяльнісно-практичного, має бути пробудження поведінкового компонента гендерної ідентичності учнів в умовах Нової української школи у вигляді становлення їх гендерної поведінки позитивної спрямованості. У силу цього, основними засобами, які мають бути використані на даному етапі такі навчально-виховні ситуації, які спонукали б учнів до пізнання сутності й особливостей, а також саморегуляції своєї гендерної поведінки. Показниками ефективного реалізації даного етапу мають бути:

- здатність дівчаток і хлопчиків до переходу від ситуативної залежності до позаситуативної саморегуляції гендерної поведінки;
- визнання андрогінних характеристик поведінки хлопчиків і дівчаток тими, хто їх оточує (учнівським співтовариством однолітків, батьків і педагогів).

З метою розвитку саморегуляції гендерної ідентичності слід розвивати в учнів волю як здатність керувати собою, позбавлятися від патріархальних гендерних стереотипів, страхів, комплексів, що дозволяє їм бути природними, краще розуміти себе й інших і швидше домагатися позитивних результатів. Організувати ситуації саморегуляції гендерної ідентичності учнів мають бути націлені на подолання неузгодженості свободи й відповідальності.

Ситуації саморегуляції мають бути спрямовані допомогти учням в умовах Нової української школи усвідомити, що вони не тільки такі, як всі, але й зрозуміти що ж властиво йому / їй, що вигідно, позитивно відрізняє його / її від інших. Слід звертати увагу учнів на те, як важливо для людини будь-якого віку поважне ставлення до її бажань, прохань, потреб. Також слід звертати увагу учнів на умови, що гальмують розвиток сфери саморегуляції їх індивідуальності:

- ліберальні взаємини в родині, що характеризуються недостатнім контролем за поведінкою її членів;

- жертівні взаємини, які характеризуються нібито самозреченням батьків від свого власного життя заради життя своїх дітей, а насправді виявляються в надмірній турботі, дріб'язковому контролі за кожним кроком, цілій системі умов, постійних заборон і невсипущого спостереження, а по суті – у неповазі і до себе, і до інших носіїв жіночої / чоловічої індивідуальності;
- тривожні взаємини характеризуються перебільшеним хвилюванням, турботою про здоров'я дівчаток і хлопчиків, зайвою чи завищеною увагою до їхнього самопочуття, що заважає дітям ставати сильними фізично і психологічно, повноцінно реалізувати себе;
- потуральні взаємини, коли дорослі намагаються будь-якою ціною виправдати поведінку дівчаток і хлопчиків, навіть у випадку свого неповажного ставлення до них і їхньої деструктивної гендерної поведінки, якій знаходять не тільки пояснення, але й неодмінне виправдання шляхом перекладання провини на інших: поганих друзів, родичів, школу й ін., прагнення за всяку ціну відгородити дітей від покарання;
- взаємини, позбавлені духовно-емоційної прихильності, зведені до спільного питва, зайві витрати грошей на одяг й інші атрибути побуту; коли із сином чи донькою не обговорюються проблеми, які хвилюють батьків і дітей, не аналізуються щиросердні переживання, не досягається єдності розуміння змісту важливих для життя речей; не заохочуються різні види творчості, якими займаються діти, відсутні спільні види творчості; спроби дівчаток і хлопчиків задовольнити потребу в любові, духовно-емоційній підтримці натикається при таких взаєминах на емоційне відкидання з боку батьків, дівчатка і хлопчики відчувають, що на них з будь-якого приводу «зривається зло», що породжує щиросердну байдужність одне до одного, гальмує самореалізацію їхнього духовно-емоційного потенціалу, становлення індивідуальності.

Характерним є те, що створюючи ситуації саморегуляції, слід ставити дівчаток і хлопчиків у позицію не дитини або батька, а дорослого, що дозволило б не принижуючи гідності батьків, переконати учнів у своїй дорослості і «вимагати» до себе пошани, уваги. У результаті, дівчатка і

хлопчики мають виступати ініціаторами позитивного спілкування зі своїми батьками, закріплюючись на позиції дорослого, рівного з ними суб'єкта, а комфортна психологічна атмосфера сприятиме якнайповніше саморегуляції поведінки дівчаток і хлопчиків, збагачуючи їх гендерний репертуар.

Таким чином, очевидно, що сукупність засобів реалізації другої педагогічної умови, яка передбачала забезпечення педагогічної підтримки становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток в умовах Нової української школи, вимагає не тільки відповідного добору освітніх ситуацій, але й їх особливого структурування. Центром структури таких ситуацій має бути моделювання проблемної взаємодії представників протилежних статей, котра мала форму гендерного завдання, що вимагало адекватного комунікативного інструментування способу вирішення. При цьому кожна ситуація включала в свій контекст хлопчика й дівчинку – суб'єктів гендерної взаємодії, а також моделювала труднощі, які відчувають діти в комунікації, оволодінні гендерним репертуаром, що вимагало певних вмінь і навичок для розв'язання проблемних (конфліктних, нетрадиційних, експериментальних) ситуацій, стимулювало потреби учнів до самовдосконалення своєї індивідуальності, адекватного вибору способів власної гендерної поведінки за андрогінним типом.

Підкреслимо, що відповідно до наших спостережень, реалізація другої педагогічної умови сприятиме переважно формуванню аксіологічного компонента гендерної культури учнів в умовах Нової української школи, сприяючи закріпленню їх ціннісних орієнтацій щодо реалізації гендерної поведінки позитивної спрямованості.

Висновки до розділу 2

У результаті проведення констатувального експерименту було з'ясовано, що гендерна культура учнів початкових класів в умовах Нової української школи формується при наявності відповідної гендерної складової їхньої освіти, що зумовлено механізмом інтеграції гендерного підходу у її зміст і форми організації, а також дією певних педагогічних умов.

Сутність педагогічного експерименту полягала в пробудженні й розвитку в учнів початкових класів кожного з трьох провідних компонентів структури гендерної культури – когнітивного, аксіологічного й дієво-практичного в їхній єдності шляхом реалізації сукупності педагогічних умов: гуманітаризації підготовки учнів за допомогою інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін; педагогічної підтримки становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства; проектування ситуацій полікультурного освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і андрогінної культур.

Здійснення експериментального дослідження педагогічних умов формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи дало змогу висвітлити результати констатувального етапу педагогічного експерименту.

З'ясовано, що сучасний стан гендерної культури учениць / учнів в умовах Нової української школи, що перебував у стадії формування наступний: низький рівень у дівчаток у 3-му – 38 %, у 4 класі – 39 %; у хлопчиків у 3-му класі – 36 %, у 4 класі – 38 %. У стадії формування гендерна культура перебувала в 64 % учнів 3-х і 62 % учнів 4-х класів. Жоден з учнів не продемонстрував високий і середній рівні сформованості гендерної культури. Перший діагностичний зріз засвідчив приблизно однаковий старт випробуваних щодо вияву в них гендерної культури в умовах Нової української школи.

За результатами другого – проміжного діагностичного зрізу з'ясовано, що

дівчатка усіх класів, які навчаються у початковій школі, є сприятливими до формування в них гендерної культури, ніж хлопчики, оскільки перші продемонстрували вищі досягнення щодо набуття цієї якості особистості.

Реалізація педагогічних умов передбачалася через гуманітаризацію підготовки учнів початкових класів шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін за рахунок уведення тем з гендерної проблематики, які розкривали понятійний та концептуальний апарат гендерної теорії, ознайомлювали учнів з гендерним правом, проблемами гендерної демократії й соціалізації; педагогічну підтримку становлення гендерної ідентичності хлопчиків і дівчаток періоду шкільного дитинства; та через проектування ситуацій освітнього середовища на засадах розвитку діалогу традиційної і андрогінної культур відбувалася переважно в позаурочний час шляхом активізації виховної роботи експериментатора з метою вдосконалення гендерного виховання їх особистості.

Для цього сформульовано методичні рекомендації реалізації педагогічних умов формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи та запропоновано розроблену методику проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур.

З метою вияву ефективності запропонованих педагогічних умов формування гендерної культури учнів початкових класів в умовах Нової української школи було висвітлено методику діагностичних зрізів (початкового, проміжного й прикінцевого), яка вибудовувалася на засадах критеріального підходу.

ВИСНОВКИ

Аналіз й узагальнення досвіду інтеграції гендерного підходу у навчальні заклади було встановлено, що незважаючи на інноваційну практику окремих навчальних закладів освіти, гендерний підхід до сьогодні в умовах Нової української школи не знайшов належного науково-теоретичного обґрунтування своєї сутності та доцільності щодо інтеграції в підготовку учнів, а також відповідного методичного забезпечення у вигляді певної технології. Це пояснюється недостатньою обґрунтованістю самих концептуальних засад гендерного підходу як нової методології наукових досліджень, а також інерційністю ідей застарілої парадигми навчання й виховання дітей, у межах якої було розроблено чинні навчальні плани й програми. Як результат, в умовах традиційно організованого освітнього процесу реалізація ідей гендерного підходу в підготовку учнів початкових класів найчастіше проходить стихійно й дотепер не має характеру цілеспрямованого керування.

Переважна більшість учнів початкових класів в умовах Нової української школи, не володіючи такою новою особистісно значущою якістю, як гендерна культура, в умовах шкільної навчальної діяльності й спілкування не усвідомлюючи все-ж-таки відтворюють гендерну нерівність чоловічої й жіночої особистості й, відповідно, сприяють, хоча й несвідомо, відтворенню гендерної нерівноправності в суспільстві.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, а також вивчення документації й практичного досвіду роботи навчальних закладів свідчить, що чинна система підготовки учнів не в повній мірі відповідає новим вимогам сьогодення щодо залучення їх до гендерної освіти. Зумовлено це тим, що освітній процес в умовах Нової української школи характеризується спрямованістю переважно на розвиток пізнавальної активності учнів при засвоєнні фахових дисциплін, а гуманітарний аспект їхньої освіти дотепер належним чином не реалізується, що породжує протиріччя між теоретичною освіченістю учнів початкових класів з певних наук й недостатнім рівнем їхньої

підготовки до організації егалітарної взаємодії з учасниками навчального процесу; необхідністю гуманітаризації змісту початкової освіти на засадах ідей гендерного підходу й відсутністю належної теоретико-методологічної бази, що сприяє ефективному вирішенню означеної проблеми; потенційними можливостями дисциплін соціально-гуманітарного циклу й позаурочною виховною роботою щодо формування гендерної культури учнів і їх ігноруванням застарілих гендерних стереотипів і організаційно-педагогічних підходів до роботи в означеному напрямі.

По завершенні теоретичного етапу дослідження було сформульовано поняття гендерна культура як особливе соціальне явище, яке виникає у вигляді сукупності матеріальних і духовних багатств, цінностей і ідей, норм і традицій, знакових систем, яка використовується суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального досвіду, забезпечення комунікації й регуляції гендерної поведінки його членів як представників певної соціальної статі.

Гендерна культура учнів початкових класів в умовах Нової української школи – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових характеристик їхньої особистості, заснованих на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір адекватної стратегії гендерної ідентичності, засвоєнні цінностей, норм і правил гендерної поведінки в навчальній, соціальній і побутовій сферах життєдіяльності, що відповідає принципам гендерної рівності і демократії.

Структура гендерної культури учнів початкових класів у своєму складі припускає наявність трьох провідних компонентів, тісно зв'язаних один з одним: когнітивного, аксіологічного і дієво-практичного. Критеріями їх виміру, відповідно, були інтелектуальний, ціннісний і поведінковий.

За результатами констатувального експерименту було з'ясовано, що

впродовж традиційно організованої системи підготовки, не спрямованої на реалізацію ідей гендерного підходу, гендерна культура учнів початкових класів формується стихійно, виявляючись переважно лише на низькому (39-41 %) рівні, що негативно впливає на ефективність їхнього особистісного зросту, а також міжособистісної взаємодії з представниками своєї та протилежної статей.

За емпіричними даними прикінцевого діагностичного зрізу було зафіксовано найсуттєвішу динаміку у формуванні гендерної культури учнів початкових класів, які виявили високий (23 %), середній (44 %) рівні сформованості гендерної культури. У жодного із учнів цієї групи гендерна культура не перебувала у стадії формування. Навпаки, в учнів контрольної групи гендерна культура виявилася лише на середньому (3-5%) і низькому (22-28%) рівнях сформованості. У решти жіночого (67%) та чоловічого (75%) складу учнів контрольної групи, послідовна схема організації спеціальної підготовки якої вибудовувалася на традиційних засадах, гендерна культура перебувала у стадії формування.

Для реалізації педагогічних умов формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи було сформульовано методичні рекомендації та запропоновано розроблену методику проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур.

Проведене дослідження дає можливість на якісно новому рівні вирішувати актуальні питання, які стосуються як вдосконалення змісту, форм і методів гендерної освіти й виховання учнів ЗЗСО загалом, так і формування в них гендерної культури в умовах Нової української школи, зокрема. Водночас результати поданого дослідження не вичерпують усієї повноти висвітлення запропонованої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатова Л. О. Гендерна педагогіка: Навч.-метод. пос. Суми: СДПУ, 2001. 68 с.
2. Василенко Н. В. Нова українська школа: методичний консиліум *Управління школою*. 2018. № 7-9. С. 24-33.
3. Вовк Л. М. Гендерний підхід в освіті як фактор формування гендерної культури молодших школярів. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції / [редактори-упорядники: А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 120-124.
4. Вовк Л. М. Формування гендерної культури у дітей молодшого шкільного віку. Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2015 Вип. 13. С. 238-243.
5. Вовк Л. М. Педагогічні умови формування гендерної ідентичності молодших школярів. Психологія і педагогіка : актуальні питання : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10-11 квіт. 2015 р.). Х. : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. С. 85-90.
6. Вовк Л. М. Підготовка майбутніх учителів до процесу виховання школярів відповідно до гендерних стратегій. Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи : тези III-ї Міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (Дрогобич, 26-27 бер. 2015 р.) / [редактори-упорядники: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 183-185.
7. Гендер і культура: Зб. ст. / Упор. В. Агеева та С. Оксамитна. К., 2001. 142 с.
8. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. К.: ПЦ «Фоліант», 2003. 300 с.
9. Гендерна парадигма освітнього простору / за заг. ред. Т. О. Дороніної. Кривий Ріг : ВЦ КГПУ ДВНЗ «КНУ», 2015. 150 с.

10. Гендерний аналіз українського суспільства. К., 1999. 293с.
11. Гендерний підхід у вихованні : метод. рекомендації / авт.-упор. С. В. Яшник. К. : НАУ, 2008. 32 с.
12. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Конструювання гендеру в когнітивній парадигмі. Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка. Тематичний випуск “Актуальні проблеми когнітивної психології”. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 55-65.
13. Говорун Т. Право на гендерну рівність. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 3-6.
14. Голованова Т. П. Гендерная компетентность в контексте профессиональной педагогической культуры будущих социальных педагогов [Електронний ресурс] / Т. П. Голованова. Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf.
15. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді : монографія / Т. П. Голованова. Запоріжжя, 2007. 338 с.
16. Горностай П. П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. Гендерні студії : освітні перспективи (навч.-метод. матеріали). К. : ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
17. Гендерна педагогіка : хрестоматія / за ред. В. Гайденко; пер. з англ. В. Гайденко, А. Предборської. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 313 с.
18. Досвід упровадження проекту виховання гендерної культури молоді / Упор. В. Гурієвська. Хорол, 2003. 118 с.
19. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу. *Рідна школа*. 2000. №8. С. 12-19.
20. Івченко Ю. В. Гендерний підхід у навчально-виховному процесі та його специфіка у вищих навчальних закладах. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журнал. 2012. № 1 (3). С. 51-63.

21. Ільїна О. О. Основи культури гендерних відносин молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 40 (93). С. 414-420.

22. Ільченко О. Ю. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки : генеза розвитку. Електронний ресурс / Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Полтавський нац. пед. унт ім. В. Г. Короленка. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/918>.

23. Ільченко О. Ю. Особистісно-соціальний підхід як основа гендерного виміру освітнього простору. *Педагогічні науки*. 2012. № 54. С. 15-18.

24. Калько І. В. Гендерна освіта й виховання студентської молоді як психолого-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка : теорія і практика*. 2013 № 2. С.42-46.

25. Кікінежді О. Гендерна ідентифікація молоді як психолого-педагогічна проблема. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 6-12.

26. Кікінежді О. Гендерно-освітні технології як психолого-педагогічний супровід статевої соціалізації особистості [Електронний ресурс]. *Український науковий журнал. Освіта регіону*. 2013. № 3. Режим доступу: social-science.com.ua/article/1117.

27. Кікінежді О. М. Ідеї рівності статей в українській педагогічній спадщині. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 95-100.

28. Кімел М. С. Гендероване суспільство / Пер. з англ. С. Альошкіної. К.: Сфера, 2003. 490 с.

29. Кобелянська Л. Розвиток гендерної освіти в Україні в контексті сучасних соціально-політичних перетворень. Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 139-142.

30. Ковтун В. В Гендерна компетентність педагога – запорука особистісного підходу в освіті [Електронний ресурс] / В. В. Ковтун. – Режим доступу : <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/1138/1/Komp.pdf>

31. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7-13.
32. Концепція освіти «рівний – рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України / Авт. В. М. Оржеховська та ін. К., 2001. 21 с.
33. Короденко М. Нова школа – нові підходи. *Освіта України*. 2017. № 43. С. 6.
34. Кравець В. Гендерна педагогіка. Навч. посіб. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
35. Кравець В. Проблеми становлення гендерної педагогіки. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 78-83.
36. Кравець С. Гендерна тенденційність в історії школи і педагогіки. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 86-89.
37. Луценко О. А. Гендерна культура – процес формування цінностей і нового типу свідомості. Гендерні стратегії сталого розвитку України / За наук. ред. Л. С. Лобанової. К.: Фенікс, 2004. С. 113-124.
38. Луценко О. А. Навчальна програма «Гендерна педагогіка». Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку. К.: ПЦ Фоліант, 2004. С. 45-105.
39. Марущенко О., Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків : Монограф, 2012. 88 с.
40. Мудрик А. Б. Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк, 2014. 204 с.
41. Нова українська школа. *Управління школою*. 2017. № 34-36. С. 2-8.
42. Основи теорії гендеру: Навч. посібник / Відп. ред. М. М. Скорик. К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
43. Павлущенко Н. М. Педагогічні аспекти гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. Чернівці, 2009. Вип. 468. С. 176-183.

44. Павлущенко Н. М. Стратегії гендерного виховання молодших школярів. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка . 2006. № 3 С. 24-27.

45. Павлущенко Н. М. Теоретико-методологічні основи гендерного виховання учнів початкової школи. Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. Б. Євтуха, уклад. О. В. Михайличенко. К., 2006. Вип. 31. С. 273-275.

46. Павлущенко Н.М. Особливості навчально-виховної діяльності у початковій школі з урахуванням фактору статі. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання: Збірник наукових праць. Вип. 6. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. 267с. С. 133-137.

47. Самойленко Н. І. Роль гендерного виховання у формуванні особистості школяра [Електронний ресурс]. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2014. Вип. 17. С. 65-68. Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=688.

48. Суслова О. Гендерні стереотипи і реальність. *Сучасність*. 1996. № 7-8. С. 23-31.

49. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : [навч. посіб.]. К.: Академвидав, 2011. 248 с.

50. Цокур О. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи*. 2006. № 6. С. 6-13.

51. Цокур О. С. Щодо здобутків і перспектив розвитку гендерних досліджень в галузі теорії і методики професійної освіти майбутніх фахівців. Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2005. Вип. 9-10. С. 5-10.

52. Шевченко А. М. Педагогічні основи гендерного виховання в молодших школярів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. № 1 (54). С. 249-258.

53. Шевченко Т. М. Гендерна рівність в початковій школі. Досвід педагогів школи з питань впровадження гендерного підходу в навчально-виховному процесі : наук. статті. Лозуватка, 2015. С. 4-5.

54. Юда Л. А. Гендерні аспекти у виховній роботі загальноосвітньої школи [Електронний ресурс]. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 264-267. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_64.

55. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи : конспекти занять : [навч.-метод. посіб. для загальноосв. навч. закладів] [Електронний ресурс] / Кол. авт. : Т. Говорун, О. Кікінежді та інші, за заг. ред. проф. Т. Говорун. 806 с. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/6118/1/steriotip_v3_2.pdf.

56. Яценко Л. В. Гендерна освіта і виховання в сучасній середній школі. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (11-13 грудня 2003 р.). – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 154-156.

57. Becker G.S. A Treatise on the Family. Cambridge: Harvard University Press, 1981. 320 p.

58. Scott J. Gender: a useful category of historical analysis. *The American Historical Review*. 1986. Vol. 91. №5. P. 1067.

59. Taylor M. Masculinity, femininity, and androgyny: another look at three androgyny scoring systems. *Psychol. Rev.* 1983 N 3. P. 1149-1185.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА №1

Інструкція: Запропонована анкета передбачає вияв обізнаності учнів щодо розуміння феноменів «культурні взаємини хлопчика і дівчинки» і «однакові характеристики людей різних статей», а також особливостей їх використання в навчально-виховному процесі початкової школи.

1. Чи знаєте Ви, що означає поняття «культурні взаємини хлопчика і дівчинки»? (Підкресліть і наведіть думку) А) «ТАК»; Б) «НІ»

2. Що Ви розумієте під поняттям «однакові характеристики людей різних статей»? (Дайте своє визначення).

3. Чи висвітлювалась інформація про ці поняття у школі, якій Ви навчаєтеся?
А) «ТАК» ; Б) «НІ»

4. Чи бажаєте Ви більше знати про хлопчиків і дівчаток і їхні взаємини у школі (під час навчання, на перервах), в позаурочних час (на ігрових майданчиках, в родинях)? (Обґрунтуйте свою позицію).

5. Вкажіть Вашу стать і вік.

Дякуємо за порозуміння і співпрацю!

ДОДАТОК Б

Бланк діагностичної анкети для визначення інтенсивності вияву
компонентів гендерної культури учнів початкових класів
(за системою професора О. Цокур)

№	Компоненти і критерії гендерної культури	Показники	Оцінка (у балах)
1	Когнітивний (інтелектуальний)	<ul style="list-style-type: none"> - знання понятійно-термінологічного апарату гендерних досліджень; - розуміння змісту й важливості основних ідей гендерної теорії; - знання сутності основних психологічних теорій маскулінності й фемінінності (як традиційних, андрогінної (як соціального позитивної)); - осмислення негативного впливу гендерних стереотипів і гендерних схем; - розуміння особливостей становлення гендерної ідентичності особистості; 	4,3,2,1,0
2	Аксіологічний (ціннісний)	<ul style="list-style-type: none"> - визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації незалежно від статевої належності; - орієнтація на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; - відмова від застарілих гендерних стереотипів (ігнорування жіночого досвіду, 	4,3,2,1,0

		<p>ролі жінок у суспільстві; поляризації чоловічих і жіночих якостей, діяльностей, абсолютної фемінінності / маскулінності; асиметрії в розподілі влади й доступу до ресурсів; обмеження прав і можливостей у виборі професії, розподілі добробуту і т.д.);</p> <ul style="list-style-type: none"> - спрямованість на самодослідження гендерних особливостей своєї особистості; - орієнтація на самовдосконалення якостей своєї особистості за допомогою розширення репертуару й діапазону гендерних ролей 	
3	<p>Дієво-практичний (поведінковий)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - прояв поваги до особистості незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності / фемінінності; - демонстрація досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, ділових, сімейно-побутових і т.д.); - непримиренність зі сталими гендерними стереотипами в особистому досвіді людської взаємодії 	4,3,2,1,0